

Ярослав ФЕДОРУК (*Kuiv*)

АНГЛІЙСЬКО-ШВЕДСЬКІ ВІДНОСИНИ У 1654–1656 РОКАХ І ПОЛІТИКА КАРЛА X ГУСТАВА У РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

Відносини між Англією і Швецією часто залишаються недооціненими під час вивчення дипломатії у Центрально-Східній Європі періоду Північної війни 1655–1660 рр. Проте їхній вплив на історію цього регіону був дуже великий. Від того, як розвивалася політика Олівера Кромвеля стосовно Швеції, залежали успіхи або невдачі Карла X Густава у військовій кампанії проти Яна Казимира. Своєю чергою, це мало значення і для політики Богдана Хмельницького, зокрема й під час формування українсько-шведського союзу.

Ці впливи Кромвеля на війну Швеції з Річчю Посполитою найбільше виявлялися у відносинах Англії з Об'єднаними Провінціями. Зрозуміло, що Голландія – найбільший конкурент Швеції в балтійській торгівлі – була вкрай стурбована нападом Карла X Густава на Корону Польську і Велике князівство Литовське. У цій війні занадто явними були наміри Стокгольма взяти під свій контроль усі балтійські торгові центри, включно з Гданськом – “воротами до Балтики”, як сучасники часто називали це місто. Економічні й політичні втрати Голландії від успішного здійснення цих шведських планів були б надзвичайно великими. Тому Карл X Густав добре знав, що Об'єднані Провінції протидіятимуть такій його політиці, в т. ч. й військовими методами. Оця небезпека нової війни, яку шведський король відчував з боку Голландії у 1655–1656 рр. (до часу укладення Ельблонзького договору між обома країнами від 1 (11) вересня 1656 р.), не давала йому розгорнутися на повну силу проти польського короля. Єдину ефективну можливість протидіяти цій голландській політиці Карл X Густав вбачав в організації оборонно-наступального союзу з Англією проти будь-якої країни, яка б увійшла своїм флотом на Балтику, – договір *contra quemcumque*, як його називали у дипломатичній термінології того часу. Під такою країною недвозначно розумілася Голландія.

Щойно завершивши тривалу й виснажливу війну з Об'єднаними Провінціями (1652–1654), Англія дуже скептично ставилася до таких проєктів шведського короля. Їхнім наслідком, звичайно, міг бути новий конфлікт Кромвеля з Об'єднаними Провінціями, що жодною мірою не відповідало тогочасним англійським інтересам.

Отож у цій статті розглядатиметься дипломатична діяльність Карла X Густава в Лондоні, метою якої було укладення такого договору з Олівером

Кромвелем, що забезпечив би Швеції надійного союзника проти Голландії і повною мірою розв'язав би руки для війни в Речі Посполитій. Вивчення цієї важливої проблематики в історії Північної війни 1655–1660 рр. відкриває нові дослідницькі перспективи для кращого розуміння того політичного процесу, що відбувався у Центрально-Східній Європі у середині 50-х років XVII ст. Хронологічні межі тут окреслюються періодом від кінця 1654 р. до липня 1656 р. – себто відколи до Лондона було відправлено зі Стокгольма шведського посла й до укладення шведсько-англійського договору від 17 (27) липня 1656 р.

I

Інструкція шведському дипломатові Пітерові Юліусу Койєту датувалася 25 листопада (5 грудня) 1654 р.¹ Він не мав повноважень для укладення договору, і головним завданням, яке ставилося перед ним, крім торгово-економічних інтересів і вербування військ для шведської армії, було приготувати ґрунт для повноважного посла Крістера Бунде. Останній мав прибути до Англії через кілька місяців після появи Койєта для укладення оборонно-наступального союзу.

Після завершення війни з Голландією і укладення з нею у 1654 р. мирного договору балтійська зовнішня політика Кромвеля наприкінці того року опинилася перед складним вибором між підтримкою Швеції або Об'єднаних Провінцій. Обидві країни намагалися залучити Англію на свій бік, зміцнивши власні позиції на Балтиці. Однак перед зростанням загрози з боку Іспанії Англія не могла порушити баланс шведсько-голландського протистояння на Балтиці, відверто виступивши на боці однієї з двох країн². Незважаючи на великі симпатії Кромвеля до Карла X Густава, англійська політика не робила якихось практичних рішучих кроків на підтримку Швеції у її завойовницьких планах. Небезпідставним був страх англійських політиків, що у разі підтримки протектором шведського короля Голландія, де партія роялістів була дуже сильною, почне інтриги з потенційними союзниками Англії, насамперед з Францією, яка також мала великі симпатії до роялістів³. До того ж нових труднощів слід було б очікувати також і у відносинах Англії з Данією,

¹ *Roberts Michael*. Peter Julius Coyet, 1655–56 // *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656: The Missions of Peter Julius Coyet and Christer Bonde* / Ed. by Michael Roberts. – London, 1988. – P. 49. Окремі дослідження про шведські посольства до Лондона кінця 1654 – середини 1656 рр. див.: *Carlbon Levin J.* Sverige och England 1655 – aug. 1657. P. J. Coyets, Krister Bondes, Georg Fleetwoods beskickningar och förättningar i London traktaten d. 17 juli 1656. – Göteborg, 1900. – 152+VI s.; *Jones Guernsey*. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. – Lincoln, Neb., 1897. – 90 p.; *Заборовский Л. В.* Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – М., 1981. – С. 123.

² Детальніше про це див.: *Prestwich Menna*. Diplomacy and Trade in the Protectorate // *The Journal of Modern History*. – 1950. – Vol. XXII. – N 2. – June. – P. 112–113; *Roberts Michael*. Cromwell and the Baltic // *Roberts Michael*. Essays in Swedish History. – London, 1967. – P. 147, 149; *Howat G. M. D.* Stuart and Cromwellian Foreign Policy. – London, 1974. – P. 69–94.

³ *Roberts Michael*. Cromwell and the Baltic. – P. 147.

Англійсько-шведські відносини у 1654–1656 роках...

які розвивалися загалом без якихось проблем після укладення англо-данського договору 1654 р., підписаного після завершення війни між Англією та Об'єднаними Провінціями⁴. У не таких давніх часах, протягом останньої англо-голландської війни 1652–1654 рр., Данія підтримувала Об'єднані Провінції, блокувавши своїм флотом Зундську протоку⁵. У нових умовах, як передбачали в Лондоні, данський король Фредерік III знову міг би зайняти активну позицію в балтійській політиці, виступивши проти Швеції.

За таких непевних обставин Кромвель обрав політику балансування між Швецією і Голландією, пропонуючи Карлові X Густаву своє посередництво або на переговорах з Річчю Посполитою, або у справі укладення миру між протестантськими країнами. У такий спосіб наприкінці 1654 – на початку 1655 рр. англійський протектор намагався зберегти status quo на Балтиці, скерувавши шведські війська, які готувалися до нової війни, проти Австрії⁶.

На досить влучну характеристику такої англійської політики натрапляємо у збірнику, укладеному на початку XVIII ст. французьким гугенотом Абелем Буайє, який довгий час прожив на еміграції в Англії. У цьому виданні було друквано твір одного з посередників на пізніших переговорах між Данією і Швецією, англійського посла у Копенгагені з 1657 р. Філіпа Мідоу, який писав наступне: “Англія мала занадто великий інтерес на Балтиці ([себто на] Середземномор’ї Півночі), щоб усе ще сидіти, не виявляючи своєї позиції щодо потрясінь у північних королівствах. Бо, крім загальної турботи про вільну торгівлю, яка вимушено мала перерватися через тривалість цієї ворожнечі, Англія була у той час зайнята війною з однією гілкою австрійського дому, а саме з Іспанією, і бажала б більше, щоб шведська армія звільнилася й напала на іншу гілку – в Німеччині [...]”⁷.

Отож заради цієї мети Англія готова була виступити посередником для примирення між Карлом X Густавом і Яном Казимиром. Посередницькі пропозиції Кромвеля для врегулювання спірних проблем між цими правителями відомі, наприклад, з кінця 1654 р.⁸. Новини про такі ініціативи протектора широко обговорювалися при королівських дворах у Варшаві та Стокгольмі. 6 (16) березня 1655 р. польський посол у Швеції Андрій Морштин писав до Гартліба, що посередництво Англії не може бути прийняте Яном Казимиром

⁴ *Иванова О.* Русско-датские переговоры в 50-е гг. XVII в.: (История вопроса и источники) // *Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века.* – М., 2007. – С. 98. Див., наприклад, про прийняття Кромвелем данського посла: *Schleuderus Johannes Georgius.* Theatrum Europaicum. – Frankfurt am Mein, 1685. – Т. VII. – С. 811.

⁵ Про блокаду Зунду, як і загалом про підтримку данським королем Голландії у цій війні, див., зокрема: *Anderson R. C.* Naval Wars in the Baltic 1522–1850. – London, 1969. – P. 71–73; *Prestwich Menna.* Diplomacy and Trade in the Protectorate. – P. 113; *Roberts Michael.* Cromwell and the Baltic. – P. 148.

⁶ *Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656.* – P. 102 (прим. 1).

⁷ [*Meadowe Philip*]. A Narrative of the Principal Actions occurring in the Wars betwix Sweden and Denmark, before and after the Roschild Treaty, Written in the Year 1675 by Sir Philip Meadowe Mediator on the part of England // *Boyer Abel.* The Interest of Great-Britain, with Relation to the Differences among the Nothern Potentates Confider’d. – London, 1716. – P. 6.

⁸ *Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656.* – P. 49.

як через віддаленість цієї країни, так і через її упереджене ставлення до Речі Посполитої. При цьому він пропонував кращу кандидатуру на такого посередника – бранденбурзького курфюрста⁹.

Активність польсько-литовської дипломатії у Лондоні, підтриманої голландцями, також викликала стурбованість у шведського короля. Як відомо, посол Яна Казимира Миколай де Бие, відправлений до англійської столиці з листами від гродненського сейму від 30 листопада н. ст. 1654 р., дуже довго не отримував аудієнції у Кромвеля¹⁰. Одне з перших донесень Пітера Юліуса Койєта до Карла X Густава від 30 березня (9 квітня) 1655 р. стосувалося саме місії де Бие у Лондоні та його завдань¹¹.

Незважаючи на велику прихильність протектора, виявлену до Койєта після його прибуття до Лондона у березні 1655 р., перше, на що звернув увагу шведський посол, було те, що протектор досі не відіслав Карлові X Густаву для ратифікації умови миру, укладеного ще у квітні минулого року в Упсалі між королевою Христиною і англійським послом Балстродом Вайтлоком¹². Однак, добиваючись від Кромвеля такого миру, шведські політики плакали надії на те, що навіть і без оборонно-наступальної угоди з Карлом X Густавом Англія все ж буде стримувати голландців, якщо ті зважаться ввести військовий флот на Балтику проти шведів. “[...] я відчув, – писав шведський посол до короля 30 квітня (10 травня) 1655 р., – що ця країна виявляє найкращу прихильність до того, аби догодити в. м. у всіх починаннях і надати те, що вони зазвичай відмовляють якимось іншим [своїм] друзям”¹³.

І дійсно, у травні – липні 1655 р. Койєт з надзвичайною тривогою повторював Кромвелю, що голландці збираються ввести свій військовий флот на Балтику, порушивши тим самим рівновагу країн цього регіону в розвитку торгівлі¹⁴. Посол заявляв протекторові, що Карл X Густав у дійсності не має до голландців жодних претензій, аби лиш вони не втручалися у справи його королівства. Підстави для побоювання шведів справді були досить великими, оскільки відомою була могутність голландського флоту на той час¹⁵.

Саме в цей час, у червні 1655 р., у Лондоні поширилися чутки про наміри Швеції блокувати Гданськ, що викликало велику тривогу в Об'єднаних Провінціях. 10 (20) червня нідерландський посол у Лондоні Вільям Ньюпурт

⁹ *Wójcik Zbigniew*. Akta poselstw Morsztyna oraz Leszczyńskiego i Naruszewicza do Szwecji w roku 1655 // Teki Archiwalne. – Warszawa, 1957. – Т. 5. – Док. 3. – С. 91.

¹⁰ Федорук Я. О. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657. – Львів, 1996. – Ч. 1: 1654. – С. 183.

¹¹ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. 3. – P. 51.

¹² Ibidem. – Doc. 4. – P. 52 (депеша від 30 березня (9 квітня) 1655 р.). Про цей договір див.: *Jones Guernsey*. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. – P. 14–17.

¹³ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. 8. – P. 58.

¹⁴ Ibidem. – Doc. 28. – P. 92, 93, 95 (депеша Койєта, 13 (23) липня 1655 р.). Коментар упорядника М. Робертса з цього приводу див.: Ibidem. – P. 93 (прим. 1).

¹⁵ За оцінками істориків чисельність голландського флоту середини XVII ст. була не меншою, ніж сукупна чисельність флотів усіх інших європейських країн, див.: *Бродель Ф.* Время мира: Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. – М., 1992. – Т. 3. – С. 188–189.

отримав наказ протидіяти шведським дипломатам і домагатися від Кромвеля укладення договору між Англією, Данією і Голландією для захисту балтійської торгівлі¹⁶. При цьому, незважаючи на підготовку голландського флоту до рейду на Балтику, Ньюпурт запевняв Кромвеля, що Об'єднані Провінції не хочуть починати війну з Карлом X Густавом. Проте у відповідь протектор заявляв цьому послові, що не розуміє, з якою метою голландці нагнітають ситуацію, висилаючи проти шведів свою ескадру¹⁷.

У цьому ж контексті слід, мабуть, оцінювати пропозиції Карла X Густава Кромвелеві, які згодом мав передати у Лондоні надзвичайний посол Крістер Бунде, щодо виділення двадцяти англійських військових кораблів для курсування у Північному або Балтійському морях¹⁸. З одного боку, шведський король розраховував використати англійський флот для захисту Зундської протоки від данців або південного узбережжя Балтики від голландців, а з іншого, – сама присутність сильного англійського флоту у цьому регіоні повинна була стримувати Об'єднані Провінції від нападу на шведів під час завоювання Речі Посполитої.

Залишаючись прихильним до шведів і підтримуючи Карла X Густава у його завойовницьких планах у Речі Посполитій, Кромвель, хоч і відмовлявся від укладення оборонно-наступального військового союзу, проте обіцяв вжити всіх можливих заходів, аби стримати голландців від ворожих дій проти шведського короля¹⁹.

Ще одне завдання, яке Карл X ставив перед Койетом у його посольстві до Лондона, було зондувати ґрунт щодо можливості блокади англійським флотом Архангельська і переведення російської торгівлі в Європі через шведські порти на Балтиці²⁰. У такий спосіб шведи хотіли розв'язати проблему, яка ще з попереднього століття спонукала до рішучих кроків у зовнішній політиці Швеції, – взяти під свій контроль Скандинавську Арктику і зупинити розвиток безпосередніх торгових відносин між Англією і Росією через Архангельськ, перевівши російську торгівлю на Балтику через шведські порти²¹. Це бажання було також виражено у виробленому у травні 1655 р. меморіалі для великого шведського посольства в Росію на чолі з Густавом Бюлке, Олександром Ессеном і Філіпом Крузеншерном “Роздуми про торгівлю”, де йшлося про ліквідацію архангельського торгового шляху Московської держави у її відносинах з Європою²².

¹⁶ Jones Guernsey. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. – P. 26.

¹⁷ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. 28. – P. 93.

¹⁸ Ibidem. – Doc. II, VII. – P. 111, 139; *Prestwich Menna*. Diplomacy and Trade in the Protectorate. – P. 113.

¹⁹ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. 26, 28. – P. 90, 93–94.

²⁰ Ibidem. – P. 49; Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. – К., 2011. – С. 237 (прим. 122).

²¹ *Lundkvist Sven*. The Experience of Empire: Sweden as a Great Power // Sweden's Age of Greatness 1632–1718 / Ed. by Michael Roberts. – London, 1973. – P. 30.

²² Заборовский Л. В. Политика Швеции накануне Первой Северной войны: (Вторая половина 1654 – середина 1655 г.) // Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений. – М., 1973. – С. 225.

II

14 (24) і 15 (25) червня 1655 р. Карл X Густав розробив звичайну й таємну інструкції для нового, на цей раз повноважного, посла до Англії Крістера Бунде, який повинен був змінити Койста (прибув до Лондона 28 липня (7 серпня) 1655 р.)²³. Швеція намагалася залучити Англію до такого союзу, який би виходив далеко за межі розвитку протестантської справи, виставляючи на перше місце економічні та політичні інтереси. Проте Кромвель, не змінюючи своєї політики й не бажаючи нової війни з Голландією, переводив взаємини зі Швецією у площину захисту протестантизму в Європі, що в цілому було однією з головних рис зовнішньої політики Англії того часу²⁴. З боку Швеції вибір фігури надзвичайного посла не був випадковим. Член державної ради і кількох колегій, у своїх політичних переконаннях Бунде відстоював наприкінці 1654 р. позицію, щоб Швеція здійснила збройну інтервенцію не проти Речі Посполитої, а проти Данії, зруйнувавши тим самим балтійську торгівлю і цієї країни, і Об'єднаних Провінцій²⁵. Отож, як ніхто інший, він мав би старатися про укладення оборонно-наступального союзу з Англією проти Голландії.

Протектор виявив Бунде неабияку увагу, прийнявши його, як той сам свідчив, з почестями, які не надавалися у цій країні жодному іншому послові²⁶. «Кромвель надзвичайно близький зі шведським послом, фігурою великої

²³ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. II, III. – P. 104, 112. У науковій літературі див.: *Jones Guernsey*. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. – P. 23–25; *Gardiner Samuel Rawson*. History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – New York; Bombay, 1903. – Vol. IV: (1655–1656). – P. 201; *Федорук Я.* Два листи архимандрита Данила Афіньського і Грека Федора Дмитрієва до царя Олексія Михайловича у 1656 році // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2009. – Вип. 13/14. – С. 500.

²⁴ Про це див. докладніше: *Bowman J.* Protestant Interest in Cromwellian Foreign Policy. – Heidelberg, 1900. – P. 25, passim; *Roberts Michael*. Cromwell and the Baltic. – P. 141, passim. Надії, які протектор покладав на Карла X у відродженні протестантизму, він висловлював шведському послові Бунде, див.: *Swedish Diplomats at Cromwell's Court*, 1655–1656. – Doc. VI. – P. 121 (депеша Бунде від 17 (27) серпня 1655 р.).

²⁵ Svenska riksrådets protokoll. – Stockholm, 1923. – Del. XVI: (1654–1656) / Utgiv. genom Per Sondén. – S. 2–36 (засідання грудневого риксроду 1654 р.); *Jones Guernsey*. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. – P. 20–21, 23.

²⁶ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. IV. – P. 115. Урочисте прийняття шведського посла в Лондоні, церемонія, його промова на аудієнції у Кромвеля й відповідь протектора докладно описані одним з учасників шведського посольства Йоганом Екебладом: *Johan Ekeblads bref / Utg. af N. Sjöberg*. – Stockholm, 1911. – Del. 1: Från Kristinas och Cromwells hof: [1653–1656]. – S. 411–414; *DelaGardiska arkivet, eller Handlingar, ur Grefl. DelaGardiska Bibliotheket på Löberöd*. – Lund, 1837. – Del. 8 / Utgiv. af P. Wieseigren. – S. 217–219 (лист від 12 (22) серпня 1655 р.). Про це див. також в інших джерелах: *Whitelock Bulstrode*. Memorials of the English Affairs from the beginning of the Reign of Charles the First to the Happy Restoration of King Charles the Second: 4 vols. – Oxford, 1880. – Vol. IV. – P. 208–212; *Calendar of State Papers... (Venetians) / Ed. Allen B. Hinds*. – Nendeln/Lichtenstein, 1970 (перп. з вид.: London, 1930). – Vol. XXX: 1655–1656. – Doc. 125. – P. 93.

пошани; вони разом обідають, вечеряють, ходять на полювання і грають у кулі (play at bowls). Жодну людину Кромвель ніколи не обіцявав так багато і від жодної не шукав стільки дружби, скільки від короля Швеції”, – оцінювали ці взаємини стороннім оком зі свого вигнання тогочасні англійські роялісти²⁷. Вже у вересні 1655 р., за короткий час після прибуття Бунде до англійської столиці, у резидентів інших країн, зокрема у португальського, складалося враження, що уряд Англії не бажає дружби з жодною країною так сильно, як зі Швецією²⁸.

Однак насправді політика Англії щодо підтримки Карла X Густава проти Голландії та її союзників на Балтиці, як щойно згадувалося, не зазнала якихось змін у порівнянні з періодом першої половини року, коли в Лондоні вів переговори Койет. І хоч 14 (24) серпня 1655 р. при дворі протектора призначили комісію для переговорів з Бунде про військовий договір, вона дієво запрацювала лише після 5 (15) грудня, коли відбулася зустріч заново призначених 14 (24) листопада комісарів зі шведським послом²⁹. У той час Англія перебувала вже в цілком інших політичних умовах, оскільки 24 жовтня (3 листопада) 1655 р. протектор уклав військовий договір з Францією і оголосив війну іспанському королеві Філіпові IV. В історіографії, до речі, давно вже підкреслювалося, що однією з найголовніших передумов успішної війни Кромвеля з Іспанією було уникнення військового протистояння з Голландією³⁰.

Англійсько-французька угода вносила також великі корективи в політику Об'єднаних Провінцій. Зміна політичної орієнтації Англії у зв'язку з укладенням миру з Людовіком XIV і, як наслідок, оголошенням війни Філіпові IV спонукала Генеральні Штати пришвидшити переговори з Кромвелем про укладення союзного договору. Починаючи з кінця 1655 р., на своїх аудієнціях з протектором Вільям Ньюпурт наполягав на укладенні морської угоди між обома країнами, що мало б дати гарантії для безпеки на Балтиці і для збереження торгових привілеїв Об'єднаних Провінцій у цьому регіоні. На початку 1656 р., у лютому, Ньюпурт отримав нові інструкції від Генеральних Штатів у цій справі³¹. Де Вітт писав послові, що без такої морської угоди Об'єднані Провінції матимуть право, яке визначатиметься природними та міжнародними нормами, захистити нідерландських громадян від чийогось

²⁷ Calendar of State Papers, Domestic series / Ed. by Mary Anne Everett Green. – 2nd ed. – Vaduz, 1965 (репр. з вид.: London, 1881). – Vol. VIII: 1655. – P. 315 (лист секретаря Ніколаса з Кельна, 4 (14) вересня 1655 р.).

²⁸ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – P. 120 (прим. 2).

²⁹ Whitelock Bulstrode. Memorials of the English Affairs... – Vol. IV. – P. 218 (лист Стрікланда до Вайтлока, 5 (15) грудня 1655 р.); Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. XXV. – P. 211 (депеша Бунде від 7 (17) грудня 1655 р.); Roberts Michael. Introduction // Ibidem. – P. 15–16; Jones Guernsey. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. – P. 29, 35.

³⁰ Firth Charles Harding. The Years of the Protectorate 1656–1658. – London; New York; Bombay; Calcutta, 1909. – Vol. I: 1656–1657. – P. 45–46.

³¹ Catterall Ralph. Anglo-Dutch Relations, 1654–1660 // Annual Report of the American Historical Association for the Year 1910. – Washington, 1912. – P. 111–112.

втручання у їхню торгівлю³². Голландці намагалися надати цим переговорам якнайбільшої втаємниченості, однак приховати від шведів основні пункти їхніх вимог не вдалося: у травні проект цієї угоди шведський посол в Амстердамі Гаральд Аппельбум переслав до Лондона, до Бунде, і той своєю чергою повідомляв про ці переговори Карла X Густава³³.

Паралельно зі спробами укласти цю морську угоду у квітні 1656 р. де Вітт розробляв також плани щодо ширшого залучення країн до англійсько-французького договору з метою формування великого оборонного союзу³⁴. Того місяця у Парижі голландський посол домагався аудієнції у Людовіка XIV, щоб обговорити питання нового голландсько-французького договору³⁵. У той самий час Ньюпурт передавав Кромвелю пропозиції Генеральних Штатів щодо укладення англійсько-французько-голландської оборонної ліги³⁶. Проте наполягання французів і особливо протектора на тому, щоб голландці виставили війська проти Іспанії, було занадто неприйнятною умовою для Генеральних Штатів. У разі прийняття Генеральними Штатами цієї вимоги такий союз мав би перетворитися з оборонного на оборонно-наступальний³⁷.

Натомість у своїх міркуваннях про хід переговорів у Лондоні, висловлених у депеші до Карла X Густава, Бунде писав, що тісний союз Швеції з Англією корисний і вигідний не лише для теперішнього протистояння з Об'єднаними Провінціями на Балтиці, а й для майбутнього. Йшлося про перспективи шведської політики у разі повного підкорення Корони Польської і Великого князівства Литовського, коли нової війни не можна було б знову уникнути. Якби це була війна з Росією, вважав шведський дипломат, то мало яка країна могла б принести так багато користі, як Англія, оскільки її флот міг би зруйнувати архангельську торгівлю. У разі ж, якби нова війна перекинулася на Австрію, до сілезьких кордонів якої шведська армія підійшла впритул, то й тут Англія була б природним союзником шведів³⁸.

Не можна сказати, що Крістер Бунде привіз до Лондона якісь оригінальні пропозиції, яких не подавав протекторському урядові Пітер Юліус Койст. Проте, що вирізняло аргументи Бунде на користь англійсько-шведського союзу у порівнянні з його попередником, то це більший наголос на торгових

³² Rowen Herbert. John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625–1672. – Princeton, N. J., 1978. – P. 260–261 (новини від червня 1656 р.).

³³ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. LI. – P. 295 (реляція Бунде від 23 травня (2 червня) 1656 р.).

³⁴ Ibidem. – P. 267; Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe / Ed. by Thomas Birch. – London, 1742. – Vol. IV: (Sept., 1655 – May, 1656). – P. 649–650, 712.

³⁵ Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 640.

³⁶ Ibidem. – P. 649–650 (лист від 6 квітня н. ст. 1656 р.: “[...] we should be well inclining to the establishing of a vigorous and a strong mutual defensive alliance between the high renowned lord protector, the above mentioned king of France, and the said state [of the United Provinces] [...]”).

³⁷ Rowen Herbert. John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625–1672. – P. 260.

³⁸ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. VII. – P. 120 (депеша від 23 серпня (2 вересня) 1655 р.).

привілеях, які відкривалися для Англії у разі укладення договору зі Швецією. Найефективніший спосіб впливати на англійський уряд, як вважав шведський посол, – це говорити про вигоди в торгівлі, які англійці могли отримати у такій лізі³⁹. Карл X Густав пропонував великі привілеї для англійських торговців на північних і північно-східних територіях Речі Посполитої у напрямках до Росії, Лівонії, Східної Пруссії й Корони Польської⁴⁰. Крім цього, додатковими аргументами шведів були відносини Англії та Швеції з Данією. Бунде пригадував не такі давні успіхи англійсько-шведської співпраці в останній війні Кромвеля з Об'єднаними Провінціями, коли Швеція завдяки своєму дипломатичному тискові попередила втручання данського короля на боці Голландії⁴¹. Отож новий шведський посол прибув до Лондона з рішучим настроєм переконати Кромвеля, що союз із Карлом Густавом буде корисним для Англії за будь-яких обставин. І навіть, говорив Бунде, якби в Лондоні партія роялістів прийшла до влади, то ця ліга принесла б Англії багато користі⁴².

За лаштунками цих пропозицій щодо прерогатив, які мали з'явитися в англійській торгівлі в результаті союзу з Карлом X, приховувалися, зокрема, згадані вже давні плани Швеції спровокувати виступ англійського флоту проти Архангельська. Оскільки Бунде був добре обізнаний з непевним розвитком тогочасних англійсько-російських відносин, то він використав це як добрий ґрунт для нових пропозицій зруйнувати архангельську торгівлю й перенести її в Європу через шведські прибалтійські порти. У серпні 1655 р. він сам зізнався в одній з депеш до Карла X, що тепер є найкращі умови для того, щоб “[...] спробувати перевести російську торгівлю на Балтику”⁴³. До певної міри він не помилявся, і спершу здавалося, що ця ідея може мати якусь підтримку у Лондоні: наприкінці вересня ст. ст. 1655 р. Кромвель повідомляв Бунде, що справа перенесення архангельської торгівлі на Балтику обговорюється в англійській державній раді⁴⁴. Понад це, чутки про такі наміри шведів поширювалися й у Речі Посполитій.

Ще один проект, який Бунде виношував у Лондоні у зв'язку з новинами про стриманість у московсько-англійських відносинах, залишався у резерві шведського посла на випадок, якби протектор таки не підтримав його пропозицій щодо Архангельська. Йшлося про те, що у зв'язку з відправленням у середині липня 1655 р. до Москви великого повноважного посольства шведський король міг би спробувати стати посередником для вирішення гострих питань в англійсько-російських відносинах⁴⁵.

³⁹ Ibidem. – P. 121.

⁴⁰ Ibidem. – Doc. IX. – P. 146; Doc. XIV. – P. 159.

⁴¹ Ibidem. – Doc. 28. – P. 92; Doc. VII. – P. 128.

⁴² Ibidem. – Doc. VII. – P. 138.

⁴³ Ibidem. – Doc. IX. – P. 149 (звіт Бунде від 31 серпня (10 вересня) 1655 р.).

⁴⁴ Ibidem. – Doc. XIV. – P. 164 (звіт Бунде від 28 вересня (8 жовтня) 1655 р.); *Заборовский Л. В.* Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 94–95, 123.

⁴⁵ *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656.* – Doc. VI. – P. 122–123 (звіт від 17 (27) серпня 1655 р.); Doc. XIV. – P. 160.

Однак все ж головною перепоною для повного порозуміння між Швецією та Англією були Об'єднані Провінції. Багато європейських політиків передбачало, що Англія не захоче укласти оборонно-наступальну лігу з Карлом X. Про це знали й у Польщі. Ян Лещинський, зокрема, писав до Януша Радзивіла зі свого посольства зі Стокгольма у середині липня: “[...] навіть англійці не можуть бажати шведам щастя у цій війні, і хоч вони [шведи] багато брехливого говорять про англійців, я знаю про інше з достеменного джерела, що не хочуть мати шведів *dominos maris Baltici*”⁴⁶.

Головна перепона для укладення шведсько-англійського союзу з боку Кромвеля залишалася такою самою, як і в попередній період його взаємин зі шведським королем, коли той лише починав свої військові приготування. Своєю політикою протектор продовжував балансувати між Голландією та Швецією. Перебуваючи на порозі війни з Іспанією й укладаючи у жовтні ст. ст. 1655 р. союзний договір з таким непевним союзником, яким був для Англії французький король Людовік XIV, Кромвель розумів, що для його зовнішньої політики було б дуже великою необачністю робити певні кроки, які були б ворожими для голландської політики великого пенсіонарія Йогана де Вітта. З боку Об'єднаних Провінцій Англія готова була навіть терпіти те, чого не дозволяла собі стосовно інших країн і що було головним нервом усієї діяльності Кромвеля. Йдеться про симпатії Голландії до роялістів, яким у цій країні надавався притулок, а також її прихильність до Іспанії, з якою вона була поєднана тісними економічними інтересами. Восени 1655 р. шведський дипломат Георг Флітвуд* стверджував, що якби Карл X пропонував Англії такий військовий союз, у який була б включена й Голландія, то за протекторським урядом не було б найменшої затримки для його підписання і ратифікації⁴⁷.

Крім інших причин, Кромвеля стримувало те, що голландці ще більше поглиблять свої зв'язки з роялістами, почнуть переговори про військовий союз із Данією, перекинуться на бік австрійської партії, відкрито підтримають Іспанію й шукатимуть можливостей розбити укладені вже Англією союзи, зокрема з Францією⁴⁸. Цей останній момент був дуже вразливий для протекторського уряду ще й через небезпеку впливів англійських роялістів на Людовіка XIV і Мазаріні, які за підтримки іспанського короля Філіпа IV розвивали ідею утворення французько-голландського союзу проти Англії, – навіть після укладення договору Кромвеля з Францією.

Останнє, що можна сказати у зв'язку зі стриманою позицією Кромвеля щодо Голландії, – це те, що в самому уряді Англії було чимало прихильників голландців (“good Duchmen”, як їх називали в цьому середовищі), які скла-

⁴⁶ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ). – Ф. 5: Осолінські. – Од. зб. 5769/III. – Арк. 1151 (лист від 16 липня н. ст. 1655 р.).

* Англієць на службі у шведського короля, брат Чарльза Флітвуда, який був зятем Олівера Кромвеля і губернатором Ірландії (1652–1655).

⁴⁷ *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656*. – Doc. XVI. – P. 171 (депеша Бунде від 12 (22) жовтня 1655 р.).

⁴⁸ Про ці застереження Кромвеля див.: *Ibidem*. – Doc. IX. – P. 122 (депеша Бунде від 31 серпня (10 вересня) 1655 р.); Doc. XXXV. – P. 258 (15 (25) лютого 1656 р.).

дали сильну партію в державній раді⁴⁹. До числа цих людей належав, наприклад, один з ближчих радників Кромвеля, колишній англійський посол в Амстердамі Волтер Стрікланд, через якого голландський резидент у Лондоні намагався переконувати протектора не приймати шведських пропозицій⁵⁰. Саме завдяки цим впливам Стрікланд увійшов до згаданої комісії, сформованої у Лондоні для переговорів з Крістером Бунде у листопаді 1655 р.

Ця партія підтримки голландців при дворі Кромвеля поширювала різноманітні чутки й розмови про те, яким небезпечним може бути шведський король у близькому майбутньому для Англії. На перше місце виставлялося тут найвразливіше для Кромвеля – роялісти, яких Карл X нібито мав би неминуче підтримати після обрання польським королем. Чільне місце в цих планах, що вигадувалися голландцями, мав займати бранденбурзький електор Фрідріх Вільгельм, з яким шведський король саме в цей час вів переговори (договір між Швецією і Бранденбургом-Пруссією було укладено 7 (17) січня 1656 р.). Як опікун принца Оранського, Фрідріх Вільгельм нібито мав би звести його на престол в Голландії, а в самій Англії підтримав би Карла Стюарта. Попри велику безглуздість таких чуток, у Лондоні вони все ж викликали деяку тривогу⁵¹.

Наступна проблема, не менш вразлива для Кромвеля, ніж проблема роялістів, стосувалася релігії. І тут голландці та їхня партія в уряді намагалися також посягти сумнів у протектора, виставляючи перед ним толерантність шведського короля до католицької релігії на завойованих ним землях⁵². До цього додавалося такий аргумент, що оскільки шведський військовий флот розташувався коло узбережжя Королівської Пруссії, то торгівля у регіоні дуже занепаде, а самі шведи можуть зайняти всі панівні позиції на Балтійському морі⁵³.

Проте, незважаючи на всі ці великі зусилля голландської дипломатії, Англія не зайняла прихильнішої позиції де Вітта і не виступила тією країною, яка стримувала б шведів у їхніх завоюваннях в Речі Посполитій. Навпаки, на одній із зустрічей голландського резидента Ньюпурта з державним секретарем Джоном Турлом, що відбулася 3 вересня н. ст. 1655 р., останній заявив, щоб голландці жодною мірою не втручалися у шведську війну в Речі Посполитій. Тим самим він давав зрозуміти, аби де Вітт не вводив військового флоту на Балтику і не блокував Зундську протоку⁵⁴.

Найкращим виходом із цієї ситуації для Англії були пошуки можливостей примирити обидві країни, залучивши до цього інші протестантські держави і утворивши широку коаліцію з Англії, Швеції, Голландії, Данії і навіть

⁴⁹ Про це див. з донесень шведських послів до Карла Густава від серпня – листопада 1655 р.: *Ibidem.* – Doc. 32. – P. 118; Doc. VII. – P. 126–127, 139–140; Doc. X. – P. 151; Doc. XXI. – P. 193.

⁵⁰ *Ibidem.* – Doc. VII. – P. 126–127; *Gardiner Samuel Rawson.* History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 200.

⁵¹ *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656.* – Doc. X. – P. 151.

⁵² *Ibidem.* – Doc. VII. – P. 138.

⁵³ *Ibidem.* – P. 131.

⁵⁴ *Ibidem.* – P. 120 (коментар упорядника).

Бранденбурга для боротьби з католицьким світом⁵⁵. У другій половині 1655 р. протектор дедалі наполегливіше вдавався до своїх посередницьких пропозицій між Голландією і Швецією. Проте його зусилля були марними, оскільки за намаганнями зміцнити протестантську справу Кромвель не добачав глибоких економічних суперечностей на Балтиці, що існували між цими двома країнами. “Я буду просити вас обох (Об’єднані Провінції і Швецію. – Я. Ф.) наполегливіше шукати союзу”, – говорив він шведському по слові⁵⁶.

У жовтні протектор доручив Джонови Турло звернутися до голландського резидента і повідомити його про план такої ліги, в якій, зважаючи на шведську війну в Речі Посполитій, велика ініціатива віддавалася Карлові X⁵⁷. Для цього Кромвель готовий був вести переговори з обома повноважними послами у Лондоні або спеціально для цього планував відправити когось зі своїх людей до шведського короля⁵⁸. На початку січня 1656 р. про таке англійське посольство говорилося у зв’язку з тим, що Бунде, який приїхав лише для укладення союзу з Англією, не мав натомість якихось інструкцій щодо переговорів про мир з Голландією⁵⁹. Протягом цього самого часу протектор переконував також і голландців відправити свого посла до шведського короля з цією самою метою⁶⁰.

Зважаючи на такий поворот англійської політики, шведська дипломатія явно переоцінювала свої можливості у Лондоні, які з приїздом Койста у березні 1655 р. виглядали ще досить обнадійливими. Кромвель, хоч і симпатизував Карлові X, проте нейтралітету між Швецією і Голландією дотримувався дуже послідовно і всіма способами намагався не допустити війни між протестантськими країнами. Аргументи Бунде про те, що в разі укладення військової ліги між такими сильними країнами, якими були Англія і Швеція, інші протестантські держави нібито також до них приєднаються, наштотувалися на тверду позицію Кромвеля. Останній вважав що, протестантські країни спершу мали вирішити всі спірні питання між собою⁶¹.

Такі посередницькі пропозиції драгували шведів, які вважали, що замість того, аби говорити про загальну безпеку на Балтиці, англійці лише відтягували час “[...] балачками про інтереси голландців”, – як писав Бунде

⁵⁵ *Gardiner Samuel Rawson*. History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 206.

⁵⁶ Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656. – Doc. XXI. – P. 196 (депеша Бунде від 9 (19) листопада 1655 р.).

⁵⁷ *Gardiner Samuel Rawson*. History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 206.

⁵⁸ Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656. – Doc. XXI. – P. 195 (депеша від 9 (19) листопада 1655 р.).

⁵⁹ *Ibidem*. – Doc. XXXII. – P. 241 (депеша від 25 січня (4 лютого) 1656 р.).

⁶⁰ *Gardiner Samuel Rawson*. History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 206; Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656. – Doc. XXXV. – P. 258 (депеша від 15 (25) лютого 1656 р.).

⁶¹ Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656. – Doc. XXIX. – P. 232–233 (депеша від 4 (14) січня 1656 р.).

Англійсько-шведські відносини у 1654–1656 роках...

до Карла X⁶². Шведський посол небезпідставно вважав, що від такого посередництва більше користі було б голландцям, аніж шведам, оскільки вони змогли б добитися великих привілеїв у торгівлі з Бранденбургом-Пруссією, з якою вже мали укладений у липні договір⁶³.

Щоправда, хоч протектор і уникав ворожнечі з голландцями, але більше симпатизував шведам, які, своєю чергою, не мали ніякого бажання воювати з Об'єднаними Провінціями. Так, влітку 1655 р., побажавши шведському королю успіхів у його щойно розпочатій кампанії проти Речі Посполитої, Кромвель обіцяв ужити всіх дипломатичних заходів, аби стримати голландців від введення флоту на Балтику. У липні він виступив проти укладення голландсько-данського союзу, ворожого Карлові X, а протягом наступних кількох місяців у Лондоні голландського резидента Ньюпурта часто застерігали від участі його країни у військових діях проти Швеції. До того ж восени 1655 р. після піврічних переговорів протектор таки дав дозвіл шведським військовим набрати тисячу шотландців на службу Карлові X⁶⁴, що також опосередковано розцінювалося як вияв прихильності англійців до Карла Густава. Підставою для такої політики була підготовка великої військової ескадри Об'єднаних Провінцій до виходу в Балтійське море на захист торгових портів від шведів, ескадри, що починала комплектуватися саме в той час⁶⁵.

III

Такий розвиток англійсько-шведських переговорів у Лондоні відбувався на тлі вироблення інструкції і здійснення посольства від Кромвеля до Карла X, яке очолював Едвард Ролт. Актуальність цієї дипломатичної місії загострилася тоді, коли до Англії прибув Пітер Юліус Койет, оскільки договір, укладений Вайтлоком і Христиною у 1654 р., як уже згадувалося, весь цей час залишався не ратифікованим. Отож Ролт, з одного боку, мав завдання ратифікувати цю угоду, а з іншого, – це була відповідь Кромвеля на приїзд Койета з підтвердженням готовності протектора прийняти у Лондоні шведського посла з надзвичайними повноваженнями. Про це говорилося в інструкції Кромвеля, що видавалася Ролтові у проміжку від середини травня до середини липня ст. ст. 1655 р., згідно з якою англійський посол мав виразити від імені протектора велику прихильність шведському королю⁶⁶.

⁶² Ibidem. – Doc. XXX. – P. 234 (депеша від 11 (21) січня 1656 р.).

⁶³ Ibidem. – Doc. XIV. – P. 162 (депеша від 28 вересня (8 жовтня) 1656 р.). Договір Об'єднаних Провінцій з Фрідріхом Вільгельмом, укладений 27 липня н. ст. 1655 р., див.: *Kurbrandenburgs Staatsverträge von 1601 bis 1700 / Bearb. von Theodor von Moerner.* – Berlin, 1867. – S. 187–190.

⁶⁴ *Gardiner Samuel Rawson.* History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 206.

⁶⁵ *Rowen Herbert.* John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625–1672. – P. 307; *Opitz Eckardt.* Österreich und Brandenburg im Schwedisch-Polnischen Krieg 1655–1660. Vorbereitung und Durchführung der Feldzüge nach Dänmark und Pommern. – Boppard am Rhein, 1969. – S. 55–56; *Федорук Я.* Віленський договір 1656 року... – С. 269.

⁶⁶ *Thurloe John.* A Collection of State Papers of John Thurloe / Ed. by Thomas Birch. – London, 1742. – Vol. III: (Dec. 1654 – Sept. 1655). – P. 418–419; *Abbot Wilbur Cortez.* The

Ролт вирушив у дорогу лише наприкінці липня ст. ст. 1655 р.: 3 (13) серпня Бунде повідомляв з Лондона, що англійський посол до Карла X виїхав “у минулий понеділок”, себто 30 липня (9 серпня). Відправлення його затримувалося найвірогідніше у зв’язку з тим, що сам Кромвель чекав на приїзд Крістера Бунде, який з’явився в англійській столиці 28 липня (7 серпня) 1655 р.⁶⁷.

Ролт їхав шляхом на Гамбург, звідки – до Щеціна і далі навздогін за шведським королем до Польщі. У самому Гамбурзі він мав зустріч зі шведським резидентом Міллером, з яким обговорював перспективи англійсько-шведських відносин. Ролт розповідав йому про свою подорож до Карла X і розпитував про тодішнє місцезнаходження шведського короля. “[...] де він [король] зараз, він [резидент] не міг мені дати точної інформації, але вірить, що все ще просувається вглиб Польщі і що ми не зможемо перехопити його, поки не знайдемо його перед Варшавою, яка обіцяє піддатися”, – писав англійський посол про цю свою зустріч⁶⁸. У Щеціні, куди Ролт прибув 23 серпня (2 вересня), він планував зустрітися зі шведським канцлером Еріком Оксеншерною, проте той уже вирушив за армією разом з братом короля Адольфом Йоганом⁶⁹.

Протягом усієї цієї подорожі Ролт відчував велике значення для шведів прихильності Кромвеля до Карла X – його захоплено вітали прості шведські солдати, офіцери й новопризначені урядовці. Щобільше, чутки про цього посла поширювалися надзвичайно швидко. Ще він був у дорозі, а про нього писали, нібито шведи ніколи не надавали стільки почестей жодному послові, скільки англійському⁷⁰. Отож, не знаючи деталей його місії, між роялістами в Англії та Німеччині говорилося, що Ролт їде до Карла X для підтвердження укладеного вже військового договору між Швецією і Кромвелем проти Австрії та Речі Посполитої. Натомість у Голландії, проти якої цей договір також мав би скеровуватися, не вірили в це і ставилися вкрай скептично до поширення таких чуток⁷¹.

Добравшись до Варшави 17 (27) жовтня і зустрівши у місті українсько-го посла о. Данила Афінського з ескортом козаків від Богдана Хмельниць-

Writings and Speeches of Oliver Cromwell. – Cambridge, 1945. – Vol. 3: (1653–1655). – P. 712, 740, 774–775; *Carlbon Levin J.* Sverige och England 1655 – aug. 1657. – S. 82.

⁶⁷ *Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656.* – Doc. II. – P. 112; Doc. IV. – P. 116; *Jones Guernsey.* The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X. Gustavus of Sweden. – P. 25; *Gardiner Samuel Rawson.* History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 201; *Thurloe John.* A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. III. – P. 709 (лист Ролта до Турло з Гамбурга 14 (24) серпня 1655 р.). Про видачу грошей на дорогу на засідання державної ради від 10 (20) липня див.: *Calendar of State Papers, Domestic series.* – Vol. VIII. – P. 235.

⁶⁸ *Thurloe John.* A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. III. – P. 710. Посол покинув Гамбург 16 (26) серпня: *Ibidem.* – P. 736.

⁶⁹ *Ibidem.* – P. 736.

⁷⁰ *Calendar of State Papers, Domestic series.* – Vol. VIII. – P. 347–348 (лист секретаря Ніколаса з Кельна, 21 вересня (1 жовтня) 1655 р.).

⁷¹ *Ibidem.* – P. 347, 357 (лист секретаря Ніколаса з Кельна, 28 вересня (8 жовтня) 1655 р.).

Англійсько-шведські відносини у 1654–1656 роках...

кого⁷², Ролт дочекався, поки до міста не прибув сам король, який після захоплення Кракова здійснював свій марш на Королівську Пруссію⁷³. Карл Густав дав аудієнцію послові 6 (16) листопада, на другий день після своєї появи у польській столиці⁷⁴. Передавши шведському королю ратифікацію угоди Вайтлока і Христини, посол запевнив у великих симпатіях Кромвеля до військових успіхів Швеції⁷⁵. Повертався посол з Варшави разом з Карлом X через Королівську Пруссію і Помор'я. Уже наприкінці грудня він був в Ельблонзі, де у січні 1656 р. чекав новини про укладення в Кенігсберзі шведсько-бранденбурзького союзу і на ще одну зустріч з королем⁷⁶.

Не можна сказати, що за станом на листопад 1655 р. ті доручення від Кромвеля, які Едвард Ролт привіз до Варшави, були на часі. Усі великі сподівання, які Карл X покладав на Англію у вирішенні Балтійської проблеми, поступово руйнувалися. Починаючи з кінця літа 1655 р., Голландія готувала свій військовий флот до Зундської протоки, щоб увійти до Балтики. Напруженість була особливо великою тоді, коли Карл X зі своєю армією вирушив у листопаді на Королівську Пруссію, маючи на меті не лише підкорити Гданськ та інші найважливіші міста, а й змусити Бранденбург стати його васалом. За задумом Карла X Густава такий дипломатичний успіх мав би вплинути на Кромвеля щодо союзу зі Швецією проти Голландії.

У цей час у Європі поширювалися новини про те, що англійці пропонували шведам увійти в союз із французами, звернувшись до Людовіка XIV по допомогу⁷⁷. Французький резидент у Стокгольмі Шарль д'Авогур, який вирушив до Яна Казимира з пропозиціями посередництва на переговорах зі Швецією, з'явився у Варшаві саме в час, коли там був англійський посол⁷⁸. На тлі англійсько-французького зближення, укладеного у жовтні 1655 р. договору і спільного виступу проти іспанського короля Філіпа IV це цілком виглядає на спільно плановану акцію Кромвеля і Мазаріні, оскільки в осно-

⁷² *Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 140–141.* Цитату з цього джерела див.: *Федорук Я.* Два листи архімандрита Данила Афіньського і Грека Федора Дмитрієва... – С. 483 (прим. 40).

⁷³ *Федорук Я.* Віленський договір 1656 року... – С. 179–180; *його ж.* Рінський союз 1655 року між бранденбурзьким курфюрстом і Королівською Пруссією в опінії Яна Казимира та його двору // *Український археографічний щорічник. Нова серія.* – К., 2010. – Вип. 15. – С. 215–231.

⁷⁴ *Przedziecki Count Renaud. Diplomatic Ventures and Adventures: Some Experiences of British Envoys at the Court of Poland. – London, 1953. – P. 98; Федорук Я.* Два листи архімандрита Данила Афіньського і Грека Федора Дмитрієва... – С. 500–501.

⁷⁵ Його промову перед Карлом X Густавом на аудієнції див.: *Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 182–183.*

⁷⁶ *Ibidem. – P. 482, 463; Carlbon Levin J. Sverige och England 1655 – aug. 1657. – S. 84–85.*

⁷⁷ *Кобзарева Е. И.* Документы по истории русско-шведского конфликта в 50-е гг. XVII в. в фондах РГАДА // *Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века.* – С. 64. Див. також: *Заборовский Л. В.* Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII века. – С. 123.

⁷⁸ *Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 181; Carlbon Levin J. Sverige och England 1655 – aug. 1657. – S. 82–83.*

ві таких пропозицій проглядаються їхні плани скерувати шведські війська проти Австрії.

Карл X не мав на думці починати боротьбу з австрійським імператором, однак після своїх карколомних успіхів, коли війна в Речі Посполитій здавалася майже завершеною, а його елекція на короля – близькою й неминучою, все ж мав зважити на те, яку позицію в міжнародних відносинах Швеція мала б зайняти після цих завоювань. Крістер Бунде, який був впливовим діячем у себе на батьківщині, не відкидав можливості, що війна з Річчю Посполитою може перекинутися до Австрії, до кордонів якої шведські війська підійшли впритул⁷⁹. В останній декаді жовтня 1655 р. Бунде остерігав Карла X, що якщо війну у Речі Посполитій не завершити найближчим часом, то якась із країн може надати Янові Казимиру допомогу, а шведи в такому разі змушені будуть воювати на два фронти. “[...] я дуже сильно зміцнив своє переконання, – писав він до короля у реляції від 12 (22) жовтня 1655 р., – якого дотримувася від самого початку, навіть до успішного вторгнення фельдмаршала Віттемберга в Польщу, а саме: що це має перейти у війну з імператором і, як наслідок, – перерости у загальну війну за релігію”⁸⁰. Новини з Амстердама, Парижа та інших європейських столиць від жовтня – листопада 1655 р. доносили тверде переконання, яке побутувало у цих країнах, що наступною експансією Карла X буде саме Австрія, а роль та впливи Кромвелля у такому рішенні шведського короля будуть вирішальними⁸¹. Англія навіть пропонувала висадити свій десант у Фландрії, зібрати тут сильні війська і напасти на Фердинанда III одночасно зі шведським королем з обох боків⁸².

Ці розмови подекуди виходили за межі війни лише з Австрією, коли йшлося про формування великої антигабсбурзької коаліції у Європі за участю також і Португалії. У вересні 1655 р. в Лондоні говорилося, зокрема, що після виконання своєї місії Бунде відбуде з таким завданням до Лісабона для формування союзу Англії, Франції, Швеції та Португалії проти Іспанії та Австрії⁸³.

⁷⁹ Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656. – Doc. VII. – P. 137 (депеша Бунде від 23 серпня (2 вересня) 1656 р.).

⁸⁰ Ibidem. – Doc. XVI. – P. 171. Див. детальний аналіз цих планів і політичних розрахунків: *Carlbohm Levin J. Sverige och England 1655 – aug. 1657.* – S. 66–68, 72–73, passim.

⁸¹ Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656. – P. 180–181 (прим. 4), 197 (прим. 1).

⁸² Ibidem. – Doc. XXI. – P. 196 (депеша від 9 (19) листопада 1655 р.).

⁸³ *Calendar of State Papers... (Venetians).* – Vol. XXX. – Doc. 144, 153. – P. 107, 114. Насправді для укладення торговельного й оборонно-наступального союзів Швеція готувала надзвичайного посла в Португалію Курга Нілса Браге (Court Nils Brahe), з чим до Лісабона у 1654 р. було відправлено Йогана Фредеріка Фрізендорфа (до речі, пізнішого посланця від шведського короля до Б. Хмельницького): *Mellander Karl, Prestage Edgar. The Diplomatic and Commercial Relations of Sweden and Portugal from 1641 to 1670.* – Watford, 1930. – P. 98–100; *Грушевський М. Історія України-Руси.* – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1279. Чутки про відправку Крістера Бунде до португальського короля були перебільшеними, як і самі розмови про наміри Карла X розпочати війну з Габсбургами.

Англійсько-шведські відносини у 1654–1656 роках...

Утеча Яна Казимира в Сілезію у вересні 1655 р. додавала лише нових аргументів до такої експансії шведів проти Габсбургів. Це добре розуміли в самій Австрії, де відбувалося посилене озброєння, реформування війська і підготовка до можливої нової війни. У зв'язку з цим дорадник імператора і генерал Мельхіор Гацфельд говорив, що присутність Яна Казимира в Сілезії створює небезпечну ситуацію для цілої країни, яка може бути втягнута в нові великі європейські конфлікти⁸⁴.

Ситуація особливо ускладнювалася після початку англійсько-іспанської війни у жовтні 1655 р., яку Кромвель трактував як таку, що відбувалася у спільних інтересах Англії та Швеції. Наприклад, заходи, яких у Лондоні вживали для перехоплення англійським флотом іспанської ескадри, що везла коштовності з колоній Вест-Індії в Європу, в англійському урядовому оточенні пояснювали як успіх також і для політичних позицій Карла X. Кромвель говорив, що частину цих скарбів іспанці мали переправити на потреби озброєння імператорської армії і на фінансову або військову підтримку Австрії для Яна Казимира проти Швеції.

IV

Уклавши 7 (17) січня 1656 р. Кенігсберзький договір з Фрідріхом Вільгельмом, як уже згадувалося, Карл X розраховував вплинути на політику Англії задля її впливів на Голландію. Шведсько-англійські переговори про укладення оборонно-наступальної ліги на Балтиці дійсно значною мірою узалежнювалися від того, як розвиватимуться взаємини Швеції і Бранденбурга. До того ж з кінця 1655 р. дві справи, що вирішувалися у Лондоні у цей час, були дотичними до цієї проблеми. По-перше, із середини грудня н. ст. запрацювала комісія для укладення миру зі шведами, а по-друге, у січні 1656 р. в англійській столиці все ще перебував бранденбурзький посол Йоган Фрідріх Шлецер.

Впливи семигородського посольства Костянтина Шаума до Англії на Карла Густава також не залишилися без наслідків. Окрім посольств від Юрія II Ракоція до табору шведського короля восени 1655 р., дипломатична місія Шаума також, мабуть, вплинула на плани шведського короля укласти союз Швеції з Англією, Францією та Семигородом⁸⁵. Про це Карл X писав до шведської ради 31 січня (10 лютого) 1656 р. – саме невдовзі після укладення союзу з Бранденбургом у Кенігсберзі. З погляду шведського короля, англійсько-шведські відносини у цій новій лізі мали бути визначальними, і вона скеровувалася одночасно як проти Голландії, так і проти Габсбурзької імперії та Речі Посполитої, зачіпаючи глибинні підвалини усєї європейської геополітики від Піренеїв до Московської держави⁸⁶. У своїй відповіді від

⁸⁴ Жерела до історії України-Руси / Упор. М. Кордуба. – Львів, 1911. – Т. XII. – Док. 454. – С. 362.

⁸⁵ Федорук Я. Два листи архімандрита Данила Афіньського і Грека Федора Дмитрієва... – С. 505–506.

⁸⁶ Обговорення листів Карла X Густава на засіданнях рїксроду 29 (30) березня і 27 березня (6 квітня) 1656 р.: Svenska riksrådets protokoll. – Del. XVI. – S. 419, 422.

29 березня (8 квітня) ріксрод рекомендував, крім Австрії, Голландії та Речі Посполитої, звернути ще увагу на московського царя як на можливого ворога Швеції. У цьому сенсі сенатори доповнювали січніві пропозиції Карла X проектом укладення союзів не лише з Англією, а й також із Бранденбургом, Данією та Гданськом⁸⁷.

Однак здійснення таких бажаних для Карла X планів, де Англія займала б найважливіше місце, розбивалося об різне трактування Кромвелем та шведським королем їхньої участі у цій лізі. З боку Англії, такий союз був дуже бажаний, однак мав він укладатися не проти Голландії, а проти католицьких країн, насамперед Австрії. 11 (21) січня 1656 р. Бунде писав про це Карлові X, наголошуючи на великому бажанні протектора укласти антигабсбурзький союз зі шведами уже найближчим часом в умовах, коли війна з Іспанією щойно почалася⁸⁸. Таке саме пояснення мали ці відносини у європейських країнах, і австрійський посол до Карла X Франц Лізоля, аналізуючи настрої, з якими йому весь час доводилося стикатися, писав до Відня 26 лютого н. ст. 1656 р., що цей союз має бути проти Габсбургів. Однак, з іншого боку, Лізоля далі писав, що інша мета цієї ліги полягала в тому, що Швеція намагалася протидіяти голландській політиці⁸⁹. У цих депешах Лізолі, як бачимо, переплелися і англійська, і шведська позиції щодо взаємного договору.

Уряд Кромвеля, крім цього, намагався також переконати голландців у необхідності укладення союзу зі шведами проти Габсбургів. На початку 1656 р. Джон Турло виношував плани відправити до Об'єднаних Провінцій свого посла Едварда Ролта, який у цей час повертався з Польщі від Карла X через Гамбург, де чекав на розпорядження щодо своєї дальшої місії⁹⁰. Отож Кромвель, як можна зрозуміти, намагався брати на себе миротворчі функції для встановлення миру між протестантськими країнами на Балтиці. Проте великою проблемою такої його діяльності було те, що самі шведи категорично відкидали посередництво Англії, яка намагалася задовольнити насамперед свої власні інтереси, для укладення шведсько-голландського миру.

Оцінюючи можливості практичного здійснення такої політики у відносинах між Швецією, Англією і Об'єднаними Провінціями кінця 1655 – початку 1656 рр., зазначимо, що в умовах розвитку міжнародних відносин

Див. також: *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656*. – P. 270 (прим. 2); *Федорук Я.* Два листи архімандрита Данила Афінського і Грека Федора Дмитрієва... – С. 506.

⁸⁷ *Carlbon Levin J.* Magnus Dureels negotiation i Köpenhamn 1655–57. Sveriges och Danmarks inbördes förhållande under åren närmast före Karl X:s första danska krig. – Göteborg, 1901. – S. 136. Розрахунки Карла X на Семигород: *Ibidem*. – S. 138–139. Про цей лист ріксроду див.: *Svenska riksrådets protokoll*. – Del. XVI. – S. 419 (прим. 2).

⁸⁸ *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656*. – Doc. XXX. – P. 235. Див. також: *Gardiner Samuel Rawson.* History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 209–210. Про інші донесення Бунде на цю тему див.: *Carlbon Levin J.* Sverige och England 1655 – aug. 1657. – S. 66–68.

⁸⁹ *Архангельский С.* Отношения Англии с протестантской и католической Европой (1654–1658) // *Вопросы истории*. – 1946. – № 1. – С. 118.

⁹⁰ *Thurloe John.* A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 407.

позиції ці настільки контрастно відрізнялися одна від одної, що їх неможливо було поєднати. Занадто різними були політичні інтереси усіх цих країн, і занадто сильно їхня зовнішня політика залежала від факторів, на які ці відносини не мали впливу. Англійсько-французька війна з Іспанією у Фландрії, інтереси Швеції у Речі Посполитій, позиція Московської держави напередодні оголошення війни Карлові X, що сталося у травні 1656 р., Україна й Семигородське князівство – весь цей складний клубок міжнародної політики вирішально впливав на англійсько-шведські стосунки того часу й визначав важливе місце Голландії у політиці Карла X і Кромвеля.

V

У листопаді 1655 р., як згадувалося, протектор призначав своїх комісарів для переговорів з повноважним шведським послом про укладення миру. Волтер Стрікланд, член державної ради, який користувався репутацією великого прихильника голландської політики Англії, був одним з діяльних членів цієї комісії. 5 (15) грудня 1655 р. він писав англійському дипломатові, який великою мірою доклав зусиль до розвитку тогочасних шведсько-англійських відносин, – Балстродові Вайтлоку про утворення цієї комісії і про першу зустріч комісарів⁹¹. Крім Стрікланда, ще одним комісаром, який виступав проти укладення миру зі шведами на умовах, що ставили під сумнів мир з Голландією, був Натанайл Фіннес⁹². Загальний настрій протекторського уряду, що уникав загострення взаємин з Об'єднаними Провінціями, Бунде відчував дуже добре. У депеші від 7 (17) грудня 1655 р. він повідомляв Карла X, що Кромвель зараз не схильний давати позитивну відповідь про оборонно-наступальний союз зі шведами проти будь-якої країни, що мала б виступити з військовим флотом на Балтику⁹³. Проте з початком роботи англійсько-шведської комісії вироблення умов для ліги ставало все актуальнішою справою для самої Англії. 8 (18) січня 1656 р. на аудієнції зі шведським послом протектор знову порушив це питання і у відповідь на запитання Бунде, проти кого мали б укластися пункти договору, Кромвель знову відповідав, що проти Австрії й цілого римо-католицького світу⁹⁴.

Замість переговорів, що мали б вестися протягом цих місяців, відколи Бунде прибув до Лондона, писав він в іншій депеші, англійці “[...] лише відтягували час [своїми] посередницькими пропозиціями і розмовами про інтереси голландців”⁹⁵. У січні 1656 р., наприклад, про таке посередництво

⁹¹ *Whitelock Bulstrode*. Memorials of the English Affairs... – Vol. IV. – P. 218; *Jones Guernsey*. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. – P. 29.

⁹² Про його прихильність до голландців див.: *Gardiner Samuel Rawson*. History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 200.

⁹³ *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656*. – Doc. XXV. – P. 211.

⁹⁴ *Abbott Wilbur Cortez*. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell. – Cambridge, 1947. – Vol. 4: (1655–1658). – P. 72; *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656*. – Doc. XXX. – P. 235 (депеша Бунде від 11 (21) січня 1656 р.).

⁹⁵ *Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656*. – Doc. XXV. – P. 211 (11 (21) січня 1655 р.).

писав у своїх нотатках Вайтлок, якого протектор планував відправити до шведського короля у цій справі: англійські послы до Карла X, Вайтлок і Христофор Пек, мали пропонувати королю усунути всі протиріччя, які існують між протестантськими країнами, зокрема між Швецією, Голландією і Бранденбургом⁹⁶. “Протектор прислав до мене, – писав Вайтлок 25 січня (4 лютого) 1656 р., – і гаряче наполягав на тому, щоб я відправився у посольство до Швеції, представляючи це як справу найбільшої честі і найвищої турботи для протестантських інтересів. Але перед моїми міркуваннями і причинами проти цього протектор, здається, відступив і сказав, що він візьме справу для дальшого обговорення з радою”⁹⁷. Річ у тому, що після своїх зустрічей зі шведським послом доцільність цього посольства, мабуть, оцінювалася Вайтлоком у залежності від результату переговорів Карла X і Фрідріха Вільгельма у Кенігсберзі – чи вдасться все ж досягнути угоди між курфюрстом і шведським королем? Однак проблема релігійної єдності протестантських країн для Швеції була далеко не головною у виробленні зовнішньої політики, особливо щодо Об’єднаних Провінцій. “[...] такими були причини, через які я холодно реагував на ідею [англійського посольства до Карла X]”, – писав Бунде 25 січня (4 лютого) про свою зустріч з Вайтлоком⁹⁸.

Проект шведсько-англійського договору було подано комісарами шведському послові наступного дня, 26 січня (5 лютого)⁹⁹. У другому пункті англійських пропозицій зазначалося, що цей оборонний і наступальний союз між Англією і Швецією укладається проти короля Іспанії “[...] і всього дому Австрії, у якого Польща є головною гілкою [...]”. І далі (п. 3) – до участі у ньому запрошуються Об’єднані Провінції¹⁰⁰.

Для Ньюпурта, ймовірно, не було особливою новиною те, що англійські комісари, призначені для переговорів зі Швецією, подали Бунде умови англійсько-шведського договору, де голландські інтереси враховувалися якнайповніше. Через це, враховуючи впливи в уряді Кромвеля такої сильної голландської партії, Об’єднані Провінції були більше зацікавлені в участі Англії у шведсько-голландських переговорах, ніж шведський король. Це великою мірою пояснює те, що Ньюпурт закликав Вайтлока не відмовлятися від посольства до Карла X Густава. “З цієї дискусії можна ясно зрозу-

⁹⁶ *Whitelock Bulstrode. Memorials of the English Affairs...* – Vol. IV. – P. 219–221; *Abbott Wilbur Cortez. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell.* – Vol. 4. – P. 84; *Jones Guernsey. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X. Gustavus of Sweden.* – P. 37.

⁹⁷ *Whitelock Bulstrode. Memorials of the English Affairs...* – Vol. IV. – P. 221.

⁹⁸ *Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656.* – Doc. XXXII. – P. 242–243. У Пуфендорфа про дискусії Бунде з комісарами про посольство до Карла X: *Pufendorf Samuel. De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis commentariorum libri septem.* – Norimbergiae, 1696. – P. 214–215.

⁹⁹ *Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656.* – Doc. XXXIII. – P. 244.

¹⁰⁰ *Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe.* – Vol. IV. – P. 486. Переказ змісту пунктів цих пропозицій див.: *Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656.* – Doc. XXXIII. – P. 244 (прим. 1).

міти, – записував Вайтлок у своєму щоденнику під датою 7 (17) лютого 1656 р., – що він [Ньюпурт] домагається, аби звідси до Швеції було відправлено посла переважно задля користі у їхній [голландській] торгівлі”¹⁰¹. За допомогою Кромвеля чи радше тих його державних радників, які віддавали перевагу голландському напрямку англійської політики, дипломатія Об’єднаних Провінцій намагалася зменшити оберти шведської військової машини на Балтиці під час підкорення Карлом X Речі Посполитої. Особливо це стосувалося намірів Швеції встановити митні збори у гдансько-му порту.

Отримавши пропозиції майбутнього договору в такій формі, що підривала основні завдання шведської дипломатії у Лондоні, Бунде, звичайно, не міг приховати свого розчарування перед англійськими політиками і дипломатами, заперечуючи проти таких пунктів¹⁰². 31 січня (10 лютого) на зустрічі з комісарами він говорив, що не має жодних повноважень вести переговори про будь-яку участь голландців в англійсько-шведському договорі. У відповідь він заявив англійським комісарам, що успіх переговорів щодо великої протестантської ліги є дуже сумнівним, а Швеція не має планів починати війну проти Австрії. Бунде закликав Кромвеля відправити до Карла X спеціального посла і отримати від нього докладніші відомості у цій справі¹⁰³. Оцінюючи ці пропозиції, Бунде писав у своїх депешах, нібито з їхнього змісту було видно, що вони склалися не стільки самим протектором, скільки сильною голландською партією у державній раді¹⁰⁴. Сам Кромвель добре усвідомлював, що ці пропозиції дуже далекі від тих сподівань, які виношувалися шведами. Відчуваючи, що його вимушена зовнішня лояльність до голландців може призвести до погіршення його взаємин з Карлом X, протектор говорив Бунде, що ці переговори не є першої ваги для Англії і не вичерпують усіх головних позицій в англійсько-шведських відносинах. Впливовий англійський політик Чарльз Флітвуд, який навідувався з візитами до Бунде, часто повторював, що Кромвель бажає зустрічі зі шведським послом, яку хотів би провести в суворій таємниці й надзвичайно конфіденційно¹⁰⁵. До того ж саме в цей час, на початку лютого н. ст., до Лондона дійшли новини про договір, укладений Швецією з Фрідріхом Вільгельмом у Кенігсберзі, про що бранденбурзький посол Шлецер доносив курфюрстові 25 січня (4 лютого) 1656 р.¹⁰⁶

¹⁰¹ *Whitelock Bulstrode. Memorials of the English Affairs...* – Vol. IV. – P. 224.

¹⁰² *Abbott Wilbur Cortez. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell.* – Vol. 4. – P. 86.

¹⁰³ *Whitelock Bulstrode. Memorials of the English Affairs...* – Vol. IV. – P. 222.

¹⁰⁴ *Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656.* – Doc. XXXIII. – P. 244 (депеша Бунде, 1 (11) лютого 1656 р.).

¹⁰⁵ *Ibidem.* – P. 248.

¹⁰⁶ *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg.* – Berlin, 1877. – Bd. VII. – Bd. IV: Politische Verhandlungen / Herausg. von Bernhard Erdmannsdörffer. – S. 735; *Abbott Wilbur Cortez. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell.* – Vol. 4. – P. 85; *Carlbon Levin J. Sverige och England 1655 – aug. 1657.* – S. 62.

Новина ця була сприйнята у Лондоні надзвичайно позитивно, оскільки вона давала надії на дальший розвиток протестантської справи. У зв'язку з цим нові надії протестантської ліги нав'язувалися до традицій англійсько-бранденбурзьких відносин 1620-х років. У той час, коли після невдалих проектів одруження Карла I Стюарта з іспанською принцесою у 1624 р. відносини Англії з Іспанією надзвичайно ускладнилися, його батько Джеймс I відроджував плани щодо протестантських союзів, з яких одним з найважливіших мав стати його договір з Бранденбургом. Участь Швеції у таких планах Англії була на одному з чільних місць¹⁰⁷.

VI

У січні 1656 р., у той самий час, коли в Лондоні й Кенігсберзі шведські повноважні послы вели переговори про укладення союзів з Англією і Бранденбургом, Едвард Ролт, який повертався до Кромвелю, зупинився в Ельблонзі. Тут він чекав на відомості щодо пунктів шведсько-бранденбурзького договору, про який у тогочасному суспільстві говорилося дуже багато.

Інформуючи у Щеціні про свою місію, первинним завданням якої було підтвердження старої англійсько-шведської угоди між Вайтлоком і королевою Христиною, Ролт пояснював довгу затримку новими розпорядженнями з Лондона. У них Кромвель наказував Ролтові затриматися у Польщі доти, доки він сам не покличе його назад. Це було, звичайно, викликано новими інструкціями з огляду на ситуацію, що мінялася дуже швидко. Ішлося, зокрема, й про те, що з Гамбурга Едвард Ролт міг їхати не додому, а в нове посольство, на цей раз до Голландії, про що говорилося вище.

Зрештою на початку 1656 р. сам протектор, як ми бачили, чекаючи на повернення Едварда Ролта, готував нові спеціальні інструкції, які Ролт мав передати Карлові X. Останньою крапкою перед відправленням цієї місії до шведського короля була зустріч Кромвелю з Бунде 4 (14) січня, на якій шведський посол, передавши протекторові лист від Карла X, знову говорив про великі успіхи шведів у війні з поляками і про свої переговори з англійськими комісарами щодо укладення миру¹⁰⁸. Формальним приводом до такого посольства з боку Англії стало привітання Карлові X з народженням 24 листопада (4 грудня) 1655 р. спадкоємця шведського престолу, майбутнього Карла XI¹⁰⁹. Офіційне повідомлення про народження сина шведського короля Бунде зробив Кромвелю ще 31 грудня 1655 р. (10 січня 1656 р.), саме тоді, коли в Лондоні обговорювалися умови посольства до Карла X Густава¹¹⁰. І це стало добрим приводом для того, щоб після Кенігсберзького договору між Швецією і Фрідріхом Вільгельмом обговорити з Карлом X справи ширшої протестантської ліги.

¹⁰⁷ Roberts Michael. Gustavus Adolphus. A History of Sweden 1611–1632. – London; New York; Toronto, 1953. – Vol. I: 1611–1626. – P. 234–245.

¹⁰⁸ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. XXXIV. – P. 250.

¹⁰⁹ Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. – Stockholm, 1910. – Bd. 13: Johan–Kikare. – S. 961–962.

¹¹⁰ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. XXIX. – P. 227–228 (депеша в суботу 4 (14) січня 1656 р.); Thurloe John. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 389.

Лист від Кромвелля до шведського короля було датовано 7 (17) лютого¹¹¹. Його текст було укладено Джоном Мільтоном, відомим поетом і публіцистом часів Англійської революції, причетним до видання головної офіційної газети протекторського уряду “Mercurius Politicus”¹¹². У патетичному стилі Кромвель порівнював Карла X з Філіпом Македонським, який у поході проти іллірійців отримав вістку про народження сина Александра. Далі протектор надсилав свої вітання з видатними перемогами над Річчю Посполитою і з укладенням мирного договору з Бранденбургом, “[...] який був такий бажаний усіма людьми доброї волі [...]”¹¹³.

З цим листом англійський посол вирушив до Польщі, де застав Карла X¹¹⁴. Поляки з властивим їм скептицизмом поширювали чутки, що в основу цієї місії було покладено застереження Кромвелля щодо ймовірного одруження брата Карла X Адольфа Йогана з представницею родини Стюартів. “Отож боявся Кромвель, щоб через цей шлюб шведська сила не пішла б колись проти нього [...]”, – писав коронний інстигатор Даніель Житкевич у своєму дискурсі, датованому 16 лютого 1656 р.¹¹⁵. Ішлося про Софію, наймолодшу доньку колишнього чеського короля Фрідеріка V (1619–1620), який був одружений з Єлизаветою – донькою Джеймса I Стюарта і рідною сестрою страченого короля Карла I. Родина ця, звичайно, активно була задіяна в політиці проти Кромвелля не лише через те, що син Карла I, тодішній претендент на англійську корону, і Софія були двоюрідними братом і сестрою. Рідний брат Софії принц Руперт, який командував королівськими військами у громадянській війні 1640-х років, у наступному десятилітті виношував плани підняти повстання в Ірландії за допомогою зовнішніх ворогів протектора – спершу Франції, а потім Іспанії¹¹⁶. Отож ця тема про породичання

¹¹¹ *Abbott Wilbur Cortez. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell. – Vol. 4. – P. 94–95 (прим. 114 – різні списки листа, у т. ч. й оригінальний). Латинську копію див. також: Національна бібліотека у Варшаві. Відділ рукописів (далі – НБВ). – Од. зб. 6635. – Арк. 46зв.*

¹¹² Про причетність Джона Мільтона до написання листа: *Gardiner Samuel Rawson. History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 211.*

¹¹³ Польські справи, що заторкувалися Кромвелем у цьому листі, обговорювалися у монографії: *Przedziecki Count Renaud. Diplomatic Ventures and Adventures... – P. 98.*

¹¹⁴ *Schleuderus Johannes Georgius. Theatrum Europaeum. – T. VII. – S. 936; [Franciscus Erasmus]. Neuer Polnischer Florus. Das ist richtige und glaubhafte Erzählung der blutigen Kriege, so die jetz-herrschende Majestät Polen König Johannes Casimirus von Anbeginn seiner Regierung biß auf gegenwärtigen Tag wiewol zu verschiedenen Zeiten... geführt... – Nürnberg, 1666. – S. 450 (про це посольство автор пише, згідно з поширеними чутками, ніби Кромвель відправив його до Карла X на сейм у Варшаву, де шведського короля мали обрати на Польсько-Литовське королівство).*

¹¹⁵ ЛННБ. – Ф. 5. – Од. зб. 227/II. – Арк. 14зв.–15; НБВ. – Бібліотека Ординації Замоїських. – Од. зб. 934. – Арк. 349–350; *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668. Publicystyka – eksorbitancje – projekty – memoriały / Opr. Stefania Ochmann-Staniszevska. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1989. – T. I: (1648–1660). – S. 148.*

¹¹⁶ *Ireland under the Commonwealth, being a Selection of the Documents Relating to the Government of Ireland from 1651 to 1659 / Ed. Robert Dunlop. – Manchester, 1913. – Vol. 2:*

шведського короля з безпосередніми нащадками англійських королів – найбільших ворогів Кромвеля! – не могла бути обійденою на аудієнції, що її Ролт отримав у Карла X під Варшавою¹¹⁷. До того ж у 1655 р. до державного секретаря Джона Турло доходили листи від Карла X Густава до Карла Стюарта разом з відповідями останнього і новинами про посольство від нього до Стокгольма¹¹⁸. Такі зв'язки шведів з роялістами, зі спадкоємцем англійського престолу викликали, безперечно, певну тривогу в урядових колах у Лондоні.

У лютому – березні в умовах посилення намірів поляків та литовців боротися зі шведами, маючи як ніколи велику потребу у додаткових військах, Карл X визначав питання англійської допомоги як пріоритетне завдання в нагальних англійсько-шведських відносинах поряд зі складним проектом укладення антиголландської ліги. Тим паче, що справа англійських найманців для шведського короля почала прихильно вирішуватися ще з кінця 1655 р. Ще у жовтні 1655 р., розуміючи, що вирішення цього питання прокладе англійцям дорогу до кращих умов при укладенні шведсько-англійського договору, Кромвель напередодні скликання комісії Стрікланда, Вайтлока і К^о проводив з Бунде переговори про шотландських найманців для шведської армії і видавав розпорядження щодо їхнього вербування¹¹⁹. Однак замість 6–8 тисяч війська, про яке просив Карл X, дозвіл давався лише на вербування тисячі або двох. 26 листопада н. ст. 1655 р. венеціанський посол Джованні Сагредо повідомляв у реляції до Синьйорії, що Крістер Бунде отримав з Гамбурга необхідні для вербування війська гроші. При цьому Сагредо вважав, що на той час для Англії були дві причини у зовнішній і внутрішній політиці протектора підтримати Карла X найманим у Шотландії військом: з одного боку, продовжити війну проти католиків, з іншого, – виснажити людський ресурс Шотландії, відправивши шотландців у чужі країни, як перед цим було зроблено в Ірландії, оскільки влада Кромвеля у цих двох провінціях трималася силою зброї¹²⁰. Проте Сагредо, щойно два місяці перед тим прибувши до Лондона¹²¹, не зорієнтувався одразу, що головною причиною, задля якої Кромвель порушив це питання саме в той час, були його плани

(1652–1659). – Doc. 426. – P. 373; *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe / Ed. by Thomas Birch. – London, 1742. – Vol. II: (1653–1654). – P. 6.

¹¹⁷ *Abbott Wilbur Cortez*. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell. – Vol. 4. – P. 18, 299–300.

¹¹⁸ *Jones Guernsey*. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. – P. 28 (прим. 1).

¹¹⁹ *Gardiner Samuel Rawson*. History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 206. Про потребу Швеції в найманих військах з Британії див., зокрема: *Jones Guernsey*. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. – P. 19.

¹²⁰ *Calendar of State Papers... (Venetians)*. – Vol. XXX. – Doc. 194. – P. 143. Про ситуацію в Ірландії у 1655 р. див.: *Fedoruk Ya*. An Unrealized Project of the Irish Colonization of Ukraine (1655) // *Journal of Ukrainian Studies*. – Edmonton; Toronto, 2008–2009. – Vol. 33–34. – P. 117–133.

¹²¹ *Calendar of State Papers... (Venetians)*. – Vol. XXX. – Doc. 150. – P. 111.

Англійсько-шведські відносини у 1654–1656 роках...

залучити шведського короля до спільної боротьби проти Австрії після початку війни Англії з Іспанією. Перед невтішними перспективами бути відправленими на війну з іспанцями у Вест-Індії шотландці з більшою охотою надавалися до вербування на службу до шведського короля в Європі¹²². 10 грудня н. ст. 1655 р. венеційський посол повідомляв, що кількість найманців була обмежена до двох тисяч, а вже 24 грудня – лише до тисячі¹²³.

Отож, коли у грудні 1655 р. англійсько-шведська комісія приступила до вироблення пунктів договору, виконання англійцями умови *sine qua non* про наймані війська, хоч дуже урізані Кромвелем від первинних запитів Карла X, все ж розвивалося і закладало ґрунт для дальших переговорів.

VII

Наслідок таких відносин між Англією і Швецією на початку 1656 р. – переговори про договір у Лондоні і відправка англійського посла до Карла X – іноді оцінювався шведськими дипломатами досить перебільшено. Резидент Карла Густава при дворі курфюрста у Кенігсберзі, наприклад, публічно запевняв, що у разі, якби голландці вирушили зі своїм флотом у Балтійське море, Кромвель розірве з ними взаємини й відправить “достатню кількість кораблів”, як писали у новинах з цього міста, на допомогу шведам¹²⁴. Проте насправді, не маючи при всьому своєму бажанні можливості укласти зі шведським королем договір проти Голландії, Кромвель скерував свою енергію на посередництво для врегулювання головних суперечностей між протестантськими країнами на Балтиці й на те, щоб стримати Об’єднані Провінції від відкритого збройного виступу проти Швеції.

Саме в цей час, як знаємо, Голландія готувала великий військовий флот, щоб виступити на Балтику проти Швеції, і до Кромвеля долинали багато попереджень від шведського посла про безпеку для цілого регіону від такої підготовки голландців до війни.

На відміну від шведських, голландські політики були особливо зацікавлені у посередницькій ініціативі з боку Англії. Впливи Кромвеля на шведів голландці сприймали, зокрема, як реальний вихід для послаблення того загострення у балтійському регіоні, що виникло після підписання союзного договору між Карлом X Густавом і Бранденбургом¹²⁵. У кожному разі, голландський резидент у Лондоні Вільям Ньюпурт був дуже наполегливим у своїх дискусіях з англійцями (“[...] навіть до нетактовності [...]”, – як писалося англійськими політиками) щодо відправки Англією посла на переговори до Карла X. Надії голландців у цьому покладалися на посередництво Кромвеля для вирішення суперечливих проблем у торгівлі й стримування шведів від порушення торговельної рівноваги на Балтиці¹²⁶. У січні 1656 р. на одній з аудієнцій у Кромвеля Ньюпурт, зокрема, наполягав, аби протектор

¹²² *Ibidem*. – Doc. 213. – P. 157 (реляція Сарредо від 25 грудня н. ст. 1655 р.).

¹²³ *Ibidem*. – Doc. 204, 213. – P. 150, 157.

¹²⁴ *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 584.

¹²⁵ *Ibidem*. – P. 432.

¹²⁶ *Whitelock Bulstrode*. Memorials of the English Affairs... – Vol. IV. – P. 224.

відправив свого комісара до Королівської Пруссії та Польщі, що було сприйнято при англійському дворі з розумінням і прихильністю¹²⁷.

Крім цього, розрахунок голландців на підтримку англійської дипломатії проводився також і у зв'язку з відправленням надзвичайних послів від Об'єднаних Провінцій до шведського короля. 4 лютого н. ст. 1656 р. з Гааги доносили до Лондона, нібито голландці мали надію, що одночасно з їхніми послами Кромвель відправить до Карла X свого й сприятиме у дотриманні політичної рівноваги на Балтиці¹²⁸. Підготовка й відправлення англійцями згаданого посольства до шведського короля оцінювалися як практичні кроки протектора, що здійснювалися ним для укладення великої ліги між протестантськими країнами, які спільними силами мали б виступити проти імператора¹²⁹.

У Лондоні Ньюпурт не зупинявся на тому, щоб через Кромвеля знайти шляхи до примирення Голландії зі Швецією, зокрема в питанні про Гданськ і ціле балтійське узбережжя Речі Посполитої та Князівської Пруссії. Причиною всіх цих непорозумінь, звичайно, була війна Карла X з польським королем. Отож весною 1656 р. голландський резидент у Лондоні розвивав перед протектором майже неймовірні плани щодо відправки двох одночасних посольств – до Карла Густава і Яна Казимира¹³⁰. Однак такі проекти не мали жодних практичних наслідків. З одного боку, Кромвель дуже стримано, навіть вороже ставився до польського короля, а з іншого, – будь-які можливості англійського посередництва у війні, де зачіпалися інтереси балтійської торгівлі, вперто заперечувалися Швецією.

У повному порозумінні з голландцями листи з такими самими пропозиціями щодо посередницького впливу на шведського короля задля збереження торгівлі на Балтиці були відправлені до Кромвеля й від данського короля Фредеріка III¹³¹. Зважаючи на негативне ставлення Кромвеля до проектів відправки голландського флоту на Балтику, данський король не зважувався на відверту підтримку Об'єднаних Провінцій у цій справі. Про залежність балтійської політики Данії від позиції Англії було загальновідомо у тогочасному світі, й голландська дипломатія постійно намагалася відвести Фредеріка III від цих впливів.

Однак на початку 1656 р., на відміну від останніх місяців того самого року, у Копенгагені до цього ще не були готові, а данський король намагався узгоджувати свою позицію з англійською політикою. Через це між Кромвелем і Фредеріком III нерідко відбувалися обміни посольствами, особливо після приїзду голландських послів на чолі з Конрадом Бойнінгеном до Копенгагена¹³². На цих переговорах між Англією і Данією протектор спонукав

¹²⁷ *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 432.

¹²⁸ *Ibidem*. – P. 459.

¹²⁹ *Ibidem*. – P. 459–460.

¹³⁰ *Ibidem*. – P. 680.

¹³¹ *Abbott Wilbur Cortez*. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell. – Vol. 4. – P. 103–104.

¹³² *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 568; *Pufendorf Samuel*. De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis... – P. 216.

Англійсько-шведські відносини у 1654–1656 роках...

Фредеріка III виступити з такими самими посередницькими ініціативами перед шведським королем для укладення загального миру на Балтиці між протестантськими країнами.

До певної міри це приносило свої результати, принаймні зовні. З 16 квітня н. ст. 1656 р. маємо, наприклад, відомість від голландських послів у Копенгагені про те, що Фредерік III готовий вислати своїх посередників до Карла X і до Яна Казимира для переговорів про мир¹³³.

У цьому контексті відносин Англії з Голландією і Данією згадане посольство від Кромвелля до шведського короля з листом від 7 лютого 1656 р. мало на меті також прозондувати ґрунт, наскільки Карл X, захоплений своїми військовими та дипломатичними успіхами, готовий був прийняти посередництво Англії для встановлення миру між протестантськими країнами.

Розвиваючи ці ініціативи, протектор не без порозуміння, мабуть, з французьким резидентом у Лондоні Антуаном Бордо радив шведському королю відправити своїх послів до Людовіка XIV. Окрім того, Кромвель спонукав французького короля і Мазаріні застосувати всі дипломатичні впливи Франції на Яна Казимира, аби укласти мирний договір між Річчю Посполитою і Швецією. У квітні 1656 р. до Парижа було відправлено англійського посла Вільяма Локгарта, який переконував французький двір у необхідності такого примирення¹³⁴.

У зв'язку з цим енергійнішими стали заходи французів для посередництва між Яном Казимиром і Карлом X на противагу австрійській дипломатії у польсько-московських переговорах (місія колишнього французького резидента у Стокгольмі Шарля д'Авогура і в Кенігсберзі Антуана де Люмбреза до польського короля у Варшаву в липні 1656 р.¹³⁵).

Для Карла X ці посередницькі пропозиції були зовсім не на часі. Переслідуючи цілком протилежні, ніж в Англії, цілі у зовнішній політиці, шведський король остерігався чийогось занадто активного втручання у шведсько-голландські відносини. Натомість явні й відкриті намагання Кромвелля скерувати війська шведів проти Австрії, розвиваючи нібито доктрину протестантизму, йшли всупереч з головними завданнями, які Швеція ставила перед собою у той час. Успішні переговори з Бранденбургом і завоювання в Речі Посполитій давали в руки шведам достатньо багато аргументів, щоб самим намагатися розв'язати балтійську проблему. До того ж, не закріпивши нове підданство курфюрста його обов'язками військової підтримки швед-

¹³³ *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 680; Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – P. 321 (прим. 2).

¹³⁴ Посольська інструкція (без дати, приблизно від 9 (19) квітня 1656 р.): *Firth Ch. H.* Cromwell's Instructions to Colonel Lockhart in 1656 // *The English Historical Review*. – 1906. – Vol. 21. – № 84 (October). – P. 742–746; *Abbott Wilbur Cortez*. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell. – Vol. 4. – P. 138–141 (інструкція), 160 (аудієнція); *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe / Ed. by Thomas Birch. – Vol. V: (1656). – P. 451; *Gardiner Samuel Rawson*. History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 244. Детальніше див.: *Федорук Я.* Віленський договір 1656 року... – С. 286–287.

¹³⁵ *Федорук Я.* Віленський договір 1656 року... – С. 287–290.

ської армії, можна було ще сподіватися якихось спроб з боку голландців і поляків розбити договір, укладений у Кенігсберзі, – і такі спроби дійсно робилися у першій половині 1656 р. Занадто велика зацікавленість протекторського уряду в нейтралітеті Голландії стосовно іспансько-англійської війни від самого початку робила посередництво Кромвелля дуже суб'єктивним у його спробах примирити шведів і Об'єднані Провінції. Так само, як наприкінці 1655 р. Карл X остерігався посередницьких ініціатив Англії для встановлення миру з Бранденбургом, на початку 1656 р. питання шведсько-голландських відносин в його опінії також мало вирішуватися без посередників. “У кожному разі, я не надіявся, що в. м. був би прихильний прийняти посередництво Англії”, – писав шведський посол у Лондоні до Карла X 8 (18) лютого 1656 р.¹³⁶

Не так було з голландцями. Намагаючись знайти противагу шведським претензіям на панування у Балтійському морі, великий пенсіонарій Об'єднаних Провінцій Йоган де Вітт дивився на Англію як на важливий чинник, що міг би стримати шведів від монополізації торгівлі у цілому балтійському регіоні. Затиснуті у глухий кут шведським завоюванням Королівської Пруссії і на додаток – новими привілеями, здобутими Карлом X Густавом умовами Кенігсберзького договору в балтійських портах Князівської Пруссії, голландці пішли на рішучі кроки. Вони захищали останню можливість зберегти свої позиції на Балтиці, особливо у не завойованому поки що шведами Гданську.

У травні 1656 р. проти шведського короля вирушала велика військова ескадра в 42 кораблі¹³⁷, а проти Кромвелля, у разі прийняття Англією умов оборонно-наступального союзу, запропонованого шведами, готувалися конспіративні змови з роялістами і напівдемонстративна підтримка Іспанії. У цьому останньому Об'єднані Провінції поєднували свою політичну доцільність з економічними прибутками від того, що Амстердам перебрав у свої руки іспанську торгівлю.

VIII

Зважаючи на все це, переговори про укладення оборонно-наступального союзу між Карлом X і Кромвелем безнадійно тупцювали на місці. Шведський посол у Лондоні відчував, що в умовах іспанської війни протектор навряд чи піде на загострення стосунків з голландцями. Впливи Англії на Об'єднані Провінції задля того, щоб перешкодити відправити військову ескадру на Балтику, – це той максимум, який був прийнятний для протектора в умовах, що склалися у першій половині 1656 р. Та й то впливи ці, як виявилось, були дуже умовними: англійці, хоч і стримували голландців від збройних дій

¹³⁶ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. XXXIV. – P. 253.

¹³⁷ Інструкцію адміралові Якубові Обдаму див.: *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 756–757. Детальний перелік кораблів від п'яти нідерландських провінцій див.: *Schleuderus Johannes Georgius*. *Theatrum Europaeum*. – T. VII. – S. 905. Див. також: *Rowen Herbert*. John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625–1672. – P. 310–311.

проти шведів, проте так і не змогли перешкодити здійсненню їхніх проєктів щодо захисту Гданська від захоплення шведами, і голландська ескадра таки перетнула Зундську протоку.

Незважаючи на негативне й дуже стримане сприйняття шведським послом у Лондоні проєкту угоди, що йому було передано у січні комісарами Кромвеля, англійці також намагалися не відступати від своїх позицій. 8 (18) лютого 1656 р. Бунде отримав нові інструкції від короля, датовані 6 (16) січня з Князівської Пруссії, про укладення оборонного союзу з формулюванням *contra quemcumque*. Згідно з цими новими настановами Швеція й далі мала домагатися того, щоб у пунктах шведсько-англійського договору не згадувалася Голландія як можливий партнер у цій лізі¹³⁸.

Період від лютого 1656 р. до початку шведсько-московської війни, оголошеної царем 17 (27) травня, проходив у дискусіях, що мали узгодити позиції і все ж виробити необхідну для обох країн угоду. Один із чорнових списків пунктів договору був готовий уже 17 (27) березня 1656 р.¹³⁹. Протягом цього часу англійці й далі не відступали від переконання, що польська війна Карла X має обов'язково перекинутися на австрійську територію проти імператора¹⁴⁰. Війна Англії з Іспанією з волі чи з неволі змушувала протектора дотримуватися таких вимог до шведського короля, і після укладення союзу Кромвеля з Францією восени 1655 р. питання протестантської ліги також набирало багато умовностей, насамперед з огляду на Об'єднані Провінції¹⁴¹. Самуель Пуфендорф зазначає, що на початку травня н. ст. 1656 р. в англійському формулюванні договір зі Швецією мав би скеровуватися, крім польського короля, насамперед і проти Австрії та Карла Стюарта¹⁴².

Однак на весну 1656 р. Карл X категорично відмовлявся від будь-яких спроб втягнути його у війну проти Габсбургів, пропонуючи у червні 1656 р. через свого посла загальне формулювання: “[...] *in terminis generalibus contra quemcumque*”, – згідно з новою інструкцією, виданою Карлом X для Бунде 16 (26) травня 1656 р.¹⁴³. Про самого ж Карла Стюарта в інструкції Бунде не йшлося, тому посол не міг включати у договір пункт, на якому наполягали англійські комісари¹⁴⁴.

Отож різні погляди на потребу війни з Габсбургами, відносини Англії з Голландією і застереження Кромвеля щодо можливого неподільного та

¹³⁸ Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. XXXIV. – P. 254 (також прим. 3); *Whitelock Bulstrode*. Memorials of the English Affairs... – Vol. IV. – P. 224–225; *Gardiner Samuel Rawson*. History of the Commonwealth and Protectorate 1649–1656. – Vol. IV. – P. 211.

¹³⁹ *Thurloe John*. A Collection of State Papers of John Thurloe. – Vol. IV. – P. 623–624.

¹⁴⁰ Новини про це див. у донесенні шведського посла з Лондона від лютого і липня 1656 р.: Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – Doc. XXXV, LIX. – P. 257, 318.

¹⁴¹ *Whitelock Bulstrode*. Memorials of the English Affairs... – Vol. IV. – P. 224–225.

¹⁴² *Pufendorf Samuel*. De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis... – P. 218.

¹⁴³ *Carlbom Levin J*. Sverige och England 1655 – aug. 1657. – S. 103–104; Swedish Diplomats at Cromwell's Court, 1655–1656. – P. 304 (прим. 3).

¹⁴⁴ *Pufendorf Samuel*. De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis... – P. 218.

монопольного панування шведів у цілому “балтійському озері” були тими головними перепонами, які не давали протекторському урядові стати у повній мірі військовим союзником Карла X, підтримавши усі його починання в Речі Посполитій. Ідея пріоритетів протестантизму, до яких протектор постійно апелював у своїй зовнішній політиці, виявилася надзвичайно слабкою і далекою від реального життя для розв’язання проблеми поділу інтересів на Балтійському морі між Голландією, Швецією, Данією та іншими країнами. Московська держава, політику якої у балтійському питанні західноєвропейські країни явно недооцінювали перед травнем 1656 р., виявилася врешті тим фактором, через який шведам так і не вдалося сформувати велику антипольську коаліцію.

Наприкінці весни 1656 р. міжнародне становище Швеції значно погіршувалося. Виступи поляків і піднесення їхньої боротьби напередодні битви за Варшаву, що була відвойована Яном Казимиром 1 липня н. ст., курсування військового голландського флоту до Гданська, непевна позиція данського короля і найголовніше – оголошення московським царем війни й початок військових дій з Московською державою були тими головними подіями, що характеризували занепад шведської тогочасної політики. У цих умовах такий довгоочікуваний мир з Англією, як і новий договір з курфюрстом у Мальборку 15 (25) червня, набирав особливого значення для Швеції. За задумом Карла X ці дипломатичні акти мали б додати шведам упевненості на переговорах з Об’єднаними Провінціями. У травні, у зв’язку з початком московської війни, шведський резидент у Лондоні посилив категоричність своїх формулювань на переговорах з Кромвелем та його комісарами щодо мирного договору, домагаючись уже від Англії будь-якої допомоги – збройного виступу, додаткових військ або фінансової субсидії¹⁴⁵.

Переговори у травні – липні 1656 р. про укладення шведсько-англійського договору увійшли в останню стадію. Вони велися дуже жваво, особливо щодо торгівлі, зокрема для визначення товарів, якими шведам заборонялося торгувати з іспанцями під час англо-іспанської війни – озброєння і матеріали для будівництва кораблів (у пунктах укладених умов нового договору – п. II, IV, VII та ін. – це розглядалося, як уточнення до шведсько-англійської угоди Вайтлока й королеви Христини в Уппсалі від квітня 1654 р.)¹⁴⁶.

Отже, новий договір між Швецією та Англією, що мав характер більше торговельний, ніж політичний, було підписано 17 (27) липня 1656 р.¹⁴⁷. У цей день один з учасників тих подій з англійського боку Балстрод Вайтлок зробив такий запис у своєму щоденнику: “Лорд [Натанаїл] Фіннес, [Волтер]

¹⁴⁵ Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656. – P. 324 (прим. 2).

¹⁴⁶ Про обговорення умов у травні й липні 1656 р. див.: *Whitelock Bulstrode. Memorials of the English Affairs...* – Vol. IV. – P. 225–270; *Carlbon Levin J. Sverige och England 1655 – aug. 1657.* – S. 99–112, 121–123.

¹⁴⁷ Публікація документа: *Abbott Wilbur Cortez. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell.* – Vol. 4. – P. 903–911. Детальна характеристика всіх 11 пунктів договору: *Carlbon Levin J. Sverige och England 1655 – aug. 1657.* – S. 123–126, 130–131. Див. також загальні нотатки: *Jones Guernsey. The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden.* – P. 45–46.

Стрікланд і я прийшли до будинку шведського посла, де ми підписали й скріпили печатками договір, погоджений обома сторонами [...]”¹⁴⁸.

Зі шведських донесень маємо лист Бунде від 18 (28) липня до Карла X Густава про цю подію. “На теперішній час, – писав шведський посол, – я можу повідомити, що договір між в. м. і цією країною вчора було підписано і скріплено печаттю, і ми обмінялися копіями, і що це на сьогодні, дякуючи Богові, доведено до щасливого завершення”¹⁴⁹.

Хоч у договорі, на самому його початку, встановлювалися умови військового найму для обох країн (п. 1), що для Швеції було важливою справою від самого початку роботи Пітера Юліуса Койста в Лондоні навесні 1655 р., все ж загальна його характеристика обмежувалася проблемами морської торгівлі. Статті цього дипломатичного акта нав’язували більше до умов, укладених Вайтлоком з королевою Христиною в Уппсалі, ніж відповідали тим мілітарним злободенним завданням, які ставив Карл X перед своїми послами до Лондона наприкінці 1654 – у середині 1655 рр. Щоб не ставати на заваді розвитку англійської торгівлі на Балтиці й не давати голландцям додаткових аргументів у їхній боротьбі зі шведами, окрема стаття договору забезпечувала для Англії нові й підтверджувала старі привілеї у різних ділянках торгівлі, що мала б розвиватися у Королівській Пруссії “[...] або будь-де у володіннях згаданого найяснішого короля Швеції [...]” (п. 8). З боку ж Кромвеля надавалися гарантії для підтримки окремих шведських торговців, які б отримували ліцензію в американських колоніях Англії (п. 9). Окремою постановою до п. 2, в якому перелічувалися контрабандні товари, шведському королю заборонялося (доки триває війна Англії з Іспанією) спроваджувати товари до будь-якої частини іспанських володінь або стимулювати торговців відправлятися туди. “[...] навпаки, згаданий король [Карл X] має найрішучіше це забороняти”, – писалося в цьому пункті¹⁵⁰. Зрозуміло, що в контексті успішного розвитку голландсько-іспанських відносин в період війни Кромвеля з Філіпом IV такий пункт мав для Англії особливе значення. Передбачаючи, що наступним кроком Швеції буде її договір з Голландією (це сталося вже 1 (11) вересня 1656 р. в Ельблонзі), протектор завчасно відсторонював Карла X Густава від його імовірних взаємин з Іспанією.

Таким чином, ми бачимо, що хоч цей договір був значним досягненням тогочасної шведсько-англійської дипломатії і до певної міри унормовував відносини між обома країнами, які в умовах шведсько-польської та англійсько-іспанської воєн розвивалися досить хаотично, проте найважливіше для шведів питання щодо безпеки на Балтиці від голландської військової загрози залишилося осторонь від підписаних паперів. Однак саме в цей час голландсько-шведські переговори почалися в Мальборку і мали своє завершення згаданим Ельблонзьким договором. Сам же Карл X Густав

¹⁴⁸ *Whitelock Bulstrode. Memorials of the English Affairs...* – Vol. IV. – P. 270.

¹⁴⁹ *Swedish Diplomats at Cromwell’s Court, 1655–1656.* – Doc. LIX. – P. 318.

¹⁵⁰ *Abbott Wilbur Cortez. The Writings and Speeches of Oliver Cromwell...* – Vol. 4. – P. 910–911.

забезпечився союзом з Англією якраз напередодні битви під Варшавою 28–30 липня н. ст. 1656 р., намагаючись таким чином нейтралізувати голландців від військового виступу до Гданська і протиставляючи їм Кромвеля. Останній дійсно відігравав у цій ситуації стримуючу роль для тогочасної голландської політики. У такому контексті укладений з Англією договір забезпечував шведам бодай формальну підтримку.

Зі свого боку, Кромвель не полишав надії на те, що Карл X поверне все ж свою зброю проти Австрії. Протектор виношував плани поширити свій договір зі Швецією на інші протестантські країни, особливо на ті, що були ворожими до Габсбургів. У цьому сенсі Кромвель звертав свої погляди на Бранденбург. Венеційський секретар у Лондоні Франческо Джаваріна ще у червні 1656 р. зробив спостереження, що протектор має намір залучити до цієї ліги курфюрста Фрідріха Вільгельма і обговорював ці справи з його послом¹⁵¹. Інше, на що сподівалися у Лондоні, укладаючи договір з Карлом X, – це зменшити напруження у голландсько-шведських відносинах, вплинувши на обидві країни, аби вони знайшли між собою порозуміння. “Голландія залишається поза цим альянсом, хоча сподіваються, що вона буде включена”, – писав Джаваріна про новини від своїх надійних, як він запевняв, інформаторів¹⁵².

З такими політичними планами англійський протектор і шведський король отримали на руки тексти липневих укладених умов, що були ратифіковані лише за кілька місяців після їхнього укладення – Кромвелем 5 (15) листопада і Карлом X 30 грудня 1656 р. (9 січня 1657 р.)¹⁵³.

* * *

Підсумовуючи ці складні дипломатичні відносини, що мали великий вплив на політику Центрально-Східної Європи, ми можемо виразно побачити, що Карл X Густав не досягнув у Лондоні тієї мети, яку він ставив перед собою напередодні оголошення війни Янові Казимиру у липні 1655 р. Насамперед ідеться про те, що він так і не зміг переконати Олівера Кромвеля укласти оборонно-наступальний союз проти будь-якої країни, що ввійшла б своїми військовими кораблями на Балтику, – проти Об’єднаних Провінцій.

Такий розвиток подій впливав безпосередньо на шведські завоювання в Короні Польській і Великому князівстві Литовському. У Карла X Густава, по суті, не було безпеки в запллі його армії, і він завжди відчував велику загрозу з боку ймовірної висадки голландської армії з військових кораблів у Королівській Пруссії, особливо у Гданську. Так було, наприклад, під час першої і другої блокад Гданська шведським флотом у 1655–1656 рр. Ми пам’ятаємо, крім того, що після успішної для Карла X битви під Варшавою наприкінці липня 1656 р. він замість того, щоб закріпити свою перемогу,

¹⁵¹ Calendar of State Papers... (Venetians). – Vol. XXX. – Doc. 330. – P. 231.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ *Carlbon Levin J. Sverige och England 1655 – aug. 1657.* – S. 132.

Англійсько-шведські відносини у 1654–1656 роках...

всіма силами рушив на північ до Королівської Пруссії назустріч голландській ескадрі: його договір з Об'єднаними Провінціями було укладено в Ельблонзі у вересні 1656 р.

Самі ж голландці намагалися обмежитися лише дипломатичним протистоянням зі Швецією. Вести війну проти цієї країни було вкрай згубно для економіки Об'єднаних Провінцій, які обмежувалися лише військовою демонстрацією. Не останню роль тут відігравав і той фактор, що в разі голландсько-шведської війни цей конфлікт не мав би локального характеру, а переріс би в ширшу площину, де Англія виступила б збройно на боці Швеції. Однією з підстав для цього могло бути й те напруження в англійсько-голландських відносинах, що виникало через неофіційну підтримку Об'єднаними Провінціями іспанського короля під час його війни з Кромвелем.

Отож у 1655–1656 рр. Англія, не бажаючи порушувати баланс сил на Балтиці, намагалася не втручатися в голландсько-шведські відносини. Оголошивши Іспанії війну у жовтні 1655 р., Кромвель не міг боротися водночас і з Голландією, і зі змовою впливових при різних європейських дворах англійських роялістів. Окрім того, щоб підтримувати цей баланс на Балтиці, життєвою необхідністю для Англії було спровадити шведські війська проти Австрії. Проте такі перспективи у розвитку міжнародних відносин і тогочасної політики у Центральній-Східній Європі абсолютно не відповідали інтересам Швеції, тому ці заходи англійського протектора зазнали невдачі.

Договір, укладений між Англією і Швецією 17 (27) липня 1656 р., був викликаний необхідністю знайти якийсь компроміс у цій складній ситуації, аби вийти з глухого кута, що виник у результаті непоступливості й дипломатичного протистояння між кількома країнами. До того ж новим фактором у балтійських відносинах, який змушував Карла X гнучкіше вести переговори, стала війна, оголошена Швеції московським царем Олексієм Михайловичем у травні 1656 р.

Незважаючи на це, англійсько-шведський договір не вичерпував потреб політики Шведського королівства, і Карл X Густав уклав його насамперед тому, що в другій половині 1656 р. міжнародні відносини почали розвиватися вкрай несприятливо для нього. Австрія, Річ Посполита, Московська держава і Данія почали формувати сильну антишведську коаліцію. Наслідком цього процесу стало виведення у 1657 р. шведських військ з Корони Польської і Великого князівства Литовського і їхнє перегрупування на війну з данським королем Фредеріком III.

Ярослав Федорук (Київ). **Англійсько-шведські відносини у 1654–1656 роках і політика Карла X Густава у Речі Посполитій.**

Головною метою шведського нападу на Річ Посполиту у 1655 р. було завоювання балтійського узбережжя і встановлення монополії у торгівлі. Інші країни, які були зацікавлені у торгівлі на Балтиці, чинили значний опір таким шведським планам. Об'єднані Провінції були однією з тих європейських держав, чий інтерес у балтійській політиці мав життєве значення для самого існування країни. Великий пенсіонарій Об'єднаних Провінцій Йоган де Вітт (1653–1672) протидіяв завоюванню Швецією балтійського узбережжя і змушений був готувати велику військову ескадру, щоб перетнути Зундську протоку для захисту, насамперед, Гданська.

Карл X Густав (1654–1660) шукав союзника проти Об'єднаних Провінцій, щоб почуватися вільним у своїй війні проти Яна Казимира (1648–1668). Ця політика спонукала його відправити декілька посольств зі Стокгольма до Лондона на чолі спершу з посланцем Пітером Юліусом Койетом, а потім і з великим послом Крістером Бунде. Головною метою цих дипломатичних місій було укласти оборонно-наступальний союз із Олівером Кромвелем (1649–1658) проти будь-якої країни, яка ввійшла б зі своїм військовим флотом на Балтику. Ставало зрозумілим, що метою такого формулювання було стримати Об'єднані Провінції від відправлення їхнього флоту до Зунду. У разі, якби Кромвель підписав подібний договір зі Швецією, дуже ймовірно, що Об'єднані Провінції розпочали б із ним війну. Через це він наполягав на тому, аби укласти такий договір зі Швецією, до якого були б залучені також і Об'єднані Провінції. Метою цього союзу між протестантськими країнами, на його думку, було посилення в Європі протидії католикам, особливо Габсбургам.

17 (27) липня 1656 р. ці протиріччя привели до підписання лише торговельної угоди між Англією і Швецією. Цей договір, однак, не мав великого значення для розвитку політики на Балтиці у середині 50-х років XVII ст.

Ключові слова: Карл X Густав, Кромвель, посол, договір, Об'єднані Провінції, Балтійське море, Річ Посполита.

Ярослав Федорук (Київ). Англо-шведские отношения в 1654–1656 годах и политика Карла X Густава в Речи Посполитой.

Главной целью шведского нападения на Речь Посполитую в 1655 г. было завоевание балтийского побережья и установление монополии в торговле. Другие страны, которые были заинтересованы в торговле на Балтике, оказывали значительное сопротивление таким шведским планам. Объединенные Провинции были одной из тех европейских стран, чей интерес в балтийской торговле имел жизненное значение для самого существования государства. Великий пенсионарий Объединенных Провинций Иоганн де Витт (1653–1672) противодействовал завоеванию балтийского побережья Швецией и вынужден был готовить большую военную эскадру, чтобы переплыть Зундский пролив для защиты, в первую очередь, Гданьска.

Карл X Густав (1654–1660) искал союзника против Объединенных Провинций, чтобы чувствовать себя свободным в войне против Яна Казимира (1648–1668). В результате такой политики было отправлено несколько посольств из Стокгольма в Лондон во главе сначала с посланником Питером Юлиусом Койетом, а потом и с великим послом Крістером Бунде. Главной целью этих дипломатических миссий было заключение оборонно-наступательного союза с Олівером Кромвелем (1649–1658) против любой страны, которая вошла бы со своим военным флотом на Балтику. Понятно, что целью такой формулировки было сдерживать Объединенные Провинции от отправки их флота к Зунду. В случае, если бы Кромвель подписал подобный договор со Швецией, было очень вероятно, что Объединенные Провинции начали бы с ним войну. Поэтому он настаивал на том, чтобы заключить такой договор со Швецией, к которому были бы привлечены Объединенные Провинции. Целью такого союза между протестантскими странами, по его мнению, было усиление в Европе противодействия католикам, особенно Габсбургам.

17 (27) июля 1656 г. эти противоречия привели к подписанию только коммерческого договора между Англией и Швецией. Однако он не имел большого значения для развития политики на Балтике в середине 50-х годов XVII в.

Ключевые слова: Карл X Густав, Кромвель, посол, договор, Объединенные Провинции, Балтийское море, Речь Посполитая.

Англійсько-шведські відносини у 1654–1656 роках...

Yaroslav Fedoruk (Kyiv). **Anglo-Swedish Relations in 1654–56 and the Policy of Charles X Gustavus in the Polish-Lithuanian Commonwealth.**

The main purpose of the Swedish attack on the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1655 was to gain power over the Baltic coast and to create a monopoly in the trade. The other countries which were interested in the Baltic trade were strongly opposed to such a Swedish project. The United Provinces were one of the European powers whose interest in the Baltic policy had a vital importance for the very existence of the country. Grand Pensionary of the United Provinces, John de Witt (1653–72), opposed the conquering of the Baltic coast by Sweden. He had to prepare a powerful war fleet to go through the Sund strait and defend, first of all, the city of Gdańsk/Danzig.

Charles X Gustavus of Sweden (1654–60) wanted to find an ally against the United Provinces in order to be free in his war against John Casimir of Poland (1648–68). This policy compelled him to send some embassies from Stockholm to London led at first by envoy Peter Julius Coyet and then by the plenipotentiary ambassador Krister Bonde. The main purpose of these diplomatic missions was to sign the defensive and offensive treaty with Oliver Cromwell (1649–58) against any power which would enter the Baltic with its war fleet. It was clear that the aim of such a policy was intended to prevent the United Provinces from sending their fleet to the Sund. If Cromwell had signed this treaty with Sweden, it was very possible that the United Provinces would declare war on him. He insisted, therefore, to sign an agreement with Sweden in which the United Provinces would be included. In his opinion the purpose of the treaty between the Protestant countries was the strengthening of their religion in Europe against the Catholics, in particular, the Habsburgs.

On 17/27 July 1656 these contradictions led to signing only the commercial treaty between England and Sweden. However, this agreement was not of great importance for political developments in the Baltic region during the mid-1650s.

Key words: Charles X Gustavus, Cromwell, envoy, treaty, the United Provinces, the Baltic sea, the Polish-Lithuanian Commonwealth.